

Like Sibeso

Bupilo ki Masunda

Kwa babali kaufela, ni lakalize ku ñola bukanyana ye, isiñi ka muhupulo wa kuli i lu tabise, kono ka muhupulo wa kuli i kone ku lu hupulisa litaba ze ñata, ze ezahalanga mwa hal'a luna nako kaufela. Ku bulelwa ka za bashimani, bo Kaunjami ni Kamucaka, mo ne ba pilela ku kala ha ba li bashimani, mane ku isa ha ba kena sikolo ni ha ba zwa kwa sikolo.

Cwale haili litaba ze ñozwi mo, ki ze ni ikupulezi, mi mabizo a ñozwi mwa bukanyana ye, mina ba ba na ni ona mu sike mwa li ku bulelwa mina.

Ni sepa kuli mutu kaufela ya n'a li mwana sikolo, mane ni ya sa kena sikolo kacenu, u ka ziba ni ku utwisisa kuli se si ñozwi mo, si talusa likezo za bupilo bwa mutu h'a s'a li kwa sikolo.

LIKE SIBESO

14
18
22
25
28
31
32
39
43
47
49

KAUHANYO YA I

Namikala ni Keletwa n'e li minzi ye n'e li kwa Mboela wa naha ya Zambia. Bashemi ba Kaunjami ne ba pepezwi mwa Namikala, mi ki moo Kaunjami a pepezwi teñi. Bashemi ba Kamucaka ne ba pepezwi mwa Keletwa. Minzi ye ne i bapani. Kaufi ni Namikala ni Keletwa, ne ku na ni minzi ye miñwi, ili Nandengo, Malumatau Samahokwe, Samuku, Nalupako ni Malole.

Bashemi ba bona ne ba ba talusezanga kuli ba simuluha kwa Mashi, koo ba kile ba pepelwa bo kukw'a hae Kaunjami ba si ka taha kale mwa Namikala. Cwale bo ndat'ahe Kaunjami ba kutaza mwan'a bona, mi ba li, 'Mwanaka, se ni ku bona cwale wa talifa. Ni ku bulelela kuli sapili na ndat'aho ne ni luile ahulu likomu ze ñata, mane batu ne ba ni bizisanga ka libizo la "Sakalokola" bakeñi sa kuli ne ni na ni bundume ni pabalelo kwa liluo laka.' Kaunjami ha utwa cwalo, a alaba bo Ndatahe a li, 'Tate, mwa li ku ba ha mu luwi likomu ze ñata. Kambe ne mu luile likomu ze ñata kambe li sa li teñi ka buñata. Cwale li kai, tate?' Bo ndat'ahe ha ba utwa cwalo, ba mu lubukela ka meto a mutuna, a mafubelu inge ba ba kile ba yo banduka kwa kunu, mi ba alaba mwan'a bona Kaunjami ba li, 'Wa ni utwa, mwanaka! Ha ni ta ku bamala ka lubaka, konji ni yo bamala ni maho lubaka lo lu ka be lu mu paleliswe ku yo feleleza mikomena ya n'a si ka feleleza ku yumbela mabani. U sike wa alabanga na ndataho ya ku zwiwa kwa halimu, ku Nyambe, ka ku ipona kuli inge u kannanyana. Ni ku fa likute le lituna, le li ka ku pilisa. Ne ni sa zibi kuli u cwalo, mwanaka. Likute ku mañi ni mañi li be teñi.'

Ka buikokobezo ni sabo ye tuna, Kaunjami a bulela a li, 'Tate, ze mu bulela luli ki za niti, kono na ni buzanga taba mwa buniti, mi a ni na kaiñole ku mushemi wa ka kakuli ni tabela ahulu ku utwa litaba ze ñata, ze ka ni pilisa. Cwale ni bata ku ziba libizo la mina la sipepo.' Bo ndat'ahe ba komoka ahulu kuli kanti mwan'a bona ni h'a n'a inzi cwalo n'a sa zibi libizo la bona, mi ba mu alaba ba li, 'Mwanaka, fo se u kuma fa kanti ha u zibi libizo la ka? Ki na White Njemena, mutu yo musweu. Libizo la

ka le la White, ni kile na yo li beiwa ki mukuwa wa ka ye ne ni sebezanga ni yena mwa mukoti. Na ni lata ahulu, kakuli ne ni kona ahulu ku bula mushini wa malasha, mi mane a ni bea libizo la White, kakuli ni yena n'e li Roadwel White.'

Kaunjami a taba ahulu ha utwa kuli bo ndat'ahe ne ba sepilwe ahulu mwa bukuwa, mi a lumela kuli kanti ne ba na ni bundume ni kwa likomu ze ne ba luile mi a buza hape ka mo ba tahezi mwa Namikala a li 'Tate, kanti lu simuluha kai?' Bo ndat'ahe ba mu alaba ba li. 'Mwanaka, lu simuluha kwa Mashi, koo bo kukw'a luna ba kile ba saba Maputukisi. Maputukisi ne ba benda ahulu, mi ne ba pumakanga batu mazoho ni mahutu, hape n'e li batu ba ba buhali ahulu, mane ni na ndataho ni kile na yo bona Maputukisi.'

Kaunjami ha utwa cwalo a seha, mi a li, 'Ha! Tate, kanti ki kona ko mu ngile buhali inge mutu ya ambolanga ni pula.' Cwale bo ndat'ahe ha ba utwa manzwi a mwan'a bona ba mu yukukela hape ka buhali, mi ba li, 'Utwa, sitoto! se ni ku elelize hañata-ñata kuli uno wisezanga manzwi a mande ku ba bahulu! U be ni likute! U sike wa swana inge kapaso! Kapaso kamita ha ka na likute. Ka kona ku yemelela sicaba inze ka ipeile kuwani kwa toho ni mulamu mwa lizoho. Cwale ni wena u tuhele mikwa ya tupaso.'

Kaunjami ha utwa cwalo a alaba bo ndat'ahe ka ku tala, mi a li, 'Tate, ni swabile ahulu bati! Se mu sa zibi ki kuli kapaso ki musebezi wa kona. Mane ba muso ha ba ka mi utwa inze mu sweli ku nyefula tupaso, ni sepa kuli ha ba na ku taba. Kapaso ka filwe mata a ku yemelela sicaba, ili ku bona batu ba ba eza mufili fili ku ba bañwi. Tate, ha mu bonanga kapaso ka cayanga silutu ni ku supanga lizoho la silyo kwa toho, ha ki kuli ki mo ba lutezwi cwalo. Ha mu ka bonanga ka ezanga cwalo, ka supanga lizoho kwa toho ya kona, mwa pilu inze ka itumba kuli toho ya kona ye ka supile ka lizoho la silyo, i na ni ngana ye tuna ahulu ku fita ba ba ka file mata a bupaso. Cwale tate, mu tokomele taba yeo. Kacenu likelezo li zwa ku na mwana.'

Bo ndat'ahe Kaunjami ha ba utwa mwanzwi a mwan'a

bona ba mbwetuka mbwetuuuu. Ni ha kuli cwalo Kaunjami n'a buzize ahulu bo ndat'ahe ka moo a ta kona ku ipiliseza. Ka yona nako yeo, a zibisa bo ndat'ahe kuli n'a bata ku yo potela mulikan'a hae Kamucaka kwa Keletwa. A lumelwa ku ya teñi, mi pili a sika ya kale, a zibisa bo ndat'ahe kuli n'a bata ku lekelwa likuhu kuli a liute, kakuli u tabela ahulu ku uta likuhu ze ñata. Cwale bo ndat'ahe ha ba utwa kezo ya bata ku eza mwan'a bona, ba mu taluseza kuli h'abo Kamucaka ku na n'i likuhu ze ñata, ku bo Imalyo, ili bona bo kukw'a hae Kamucaka ba toho ye maswe inge be ne ba pila mwa mpako. Cwale Kaunjami ha utwa kuli likuhu ki ze ñata ku bo Imalyo, a ya ka tabo, mi n'a filwe lishumi (one Kwacha) ki bo ndat'ahe.

Ha se a sutelela feela kwa tuko ni munzi wa habo Kamucaka. a katanyezwa fa hali ki mulikan'a hae Kamucaka. Ba itumelisa ka tabo, mi ba yelela mwa lapa la bo Imalyo. Teñi a leka likuhu ze lishumi. Ku bonahala kuli kuhu ni kuhu ne i lekiswa 10ngwee. Miteñi yeo likulu ne li cipile ahulu. H'a se a felize ku leka, a bitula kazwinyani ke ne ka zamaya-zamaya kwa tuko ni mahutu a hae, mi a ka bea mwa pokoto bañi ba si ka bona. H'a s'a felize ku laeza, a kutela habo, mi mulikan'a hae Kamucaka a mu sindeketa.

Ha ba nze ba li mwa nzila, Kamucaka a bulelela mulikan'a hae Kaunjami a li, 'Muna! U ezize hande ha u lekile likuhu inze u sa li yo munyinyani, kakuli u ka atelwa ahulu ki likuhu ze ñata, mi ha li zwala, wa kona ku ca mai.' Kaunjami ha utwa cwalo, a seha, mi a li, 'Muna! Wena luli u sinono! U hupula kuli ni y'o luwela ku apeanga mai? Ha ni swani ni wena wa mitahali ye tiile, ye swana inge misitasi ya kangamba. Hape bo maho ba ni timile ndongo, mi ne ni ba laezize ha ni taha. Mane ni ba beile libizo la "Simulimandongo".'

Kamucaka h'a utwa za n'a bulela Kaunjami, a mu taluseza ni yena, mi a li, 'Ha! Muna, u bulela feela za bukuba. Ha u zibi kuli ni saba ahulu bo ndat'aho? Mayuku o ba kile ba yukukela mwikuly'a bo Likangate, ba 'apa lani le li kwa tuko ni la bo kuku bo Imalyo, h'a n'a kile a yo fulisa milo ya bo maho;

ni sepa kuli ni haiba yona pula ne i ka be i palezwi ku luma ni ku nela.' Cwale Kamucaka ha s'a felize ku filiheza mulikan'a hae

Kaunjami, a kutela h'abo, mi Kaunjami a isa likuhu za hae kwa hae ku yo li yahela lukwakwa. Pili mulikan'a hae Kamucaka a si ka mu siya h'a kutela kwa hae, a mu laeza kuli a yo bona likuhu za hae ka sunda ye tatama.

KAUHANYO YA 2

Sina ha mu ziba kuli ku uta likuhu ki mupuzo o felisa lilulu. Kaunjami na lata ahulu ku uta likuhu ze ñata za n'a lekile mwa munzi wa mulikan'a hae Kamucaka. Ka zazi le liñwi Kaunjami na nz'a tatuba likuhu za hae mwa lukwakwa, mi kwa fumaneha kuli ye ñwi ya ku zona ne i kula kakotwe ke ne ka i paleiswa ku fata hande sina likuhu ze ñwi. A zibisa bashemi ba hae ka za kuhu ya hae, mi a li, 'Ima, ni bata ku fuulula kuhu ye! Bati i katazwa ki kakotwe, mane i shakalakani mafufa inge ngangalukunyi!' Lona zazi leo, n'e li lona la n'a laezize mulikan'a hae Kamucaka kuli a to mu potela. Bo m'ahe ba mu bulelela ba li, 'Eee, mwanaka, matisa u i beye fa liso i si ka otelela kale, kakuli ha u ka i tuhelela cwalo, ha i na ku pila nako ye telele.'

Kaunjami h'a utwa cwalo, a pamula mulamu wa hae o bizwa Samawawa. A swala silepe sa hae, mi a matisa kuhu. Kaunjami, ka ku sa kona ku mata ahulu, a siiwa ki kuhu, mane a bata ku lila, mi ha s'a boni kuli kuhu i mu siile, a fukumuna mulamu wa hae, mi a i natela kwa toho, mane a be a i omba moyo. Aaa! Kacenu ki silobe. A tukisa mulilo o mutuna, mi a swala kuhu ni ku latela mwa mulilo i si ka kabulwa mafufa. Zeo ha ne li ezahala, bo mahe ne ba inzi mwa lapa ba nze ba koteza poto ya bona ya busunso bwa linembele. kakuli n'e li nako ya maliha, mi bo ndat'ahe Kaunjami ne ba nona ahulu linembele ze ñata mwa makuko a bona. Bo mahe ha ba utwa mungo wa mafufa a kuhu ye ne i beswa fa nde, ba yokotoka mwa lapa ku liba kwa kuhu, mane ki ba ba laha poto ye ne ba koteza ya linembele ze nunile ka mitolo. Ha ba se ba li fa nde, ba ipumana kuli malesu wa bona ye ne ba itamile u pazuhile ahulu, mane siemba se siñwi ne si kolatezi kwa munyako wa lapa.

Ba yokola kuhu ka bunyemi ha ba hupula kuli haba sa bona malesu wa bona yo munde, hamoho ni sikakata sa linembele ze munati hakalo, mi ba li, 'Mwanaka, u tone! Bup lo ki masunda. Ki mañi yena mutu wa sitoto y'a kile a ku bulelela kuli likuhu za besiwanga?'

Kaunjami ha utwa cwalo, a alaba a li, 'Ha! Ima, ha mu bone a mu ikenya mwa butoto ka bomu! Ha ki mina ba ku ni bulelela kuli ni beye kuhu ye fa liso? Kanti he butoto ki bwa mina, kakuli ni bulezwi ki mina, mi ni kupa kuli mu sike mwa ni nyemela ha ni bulezi kuli mu litoto.'

'Bo m'ahe ha ba utwa cwalo ba komoka ahulu ni ku swaba ka lipulelo za mwan'a bona, mi ba li, 'Kaunjami, ni swabile ahulu ku ni tazeza litaba ze cwalo. Pulelo ya hao i ni zingile maswe, mane ha ni sa ziba kuli ni ta ku alaba cwañi. Wena ha u utwa kuli u beye kuhu yeo fa liso kipeto wa besa!'

Kaunjami a alaba bo m'ahe ka buikokobezo ni bundume, a li 'Ima, mu ni swaele ka lipulelo za mina ze swana sina nasikuku ye sa z'o zwa fa mai, kono na ziba kuli bunyemi bwa mina bu yemi fa poto ya linembele ni malesu wa mina ya pazuhile. Ni utwanga kuli mutu ha kubula kuhu, a sike a bulela-bulela kakuli i ta mela mafufa, mi kuhu ya ku besa ha i meli mafufa kakuli a ka ca loteee'.

Bo mahe ha ba se ba elelize mwan'a bona ni ku utwa buikalabelo, ba nga kuhu, mi ba i halika. Ne ku si ka fela nako ye telele ni mulikan'a Kaunjami a kena mwa lapa la bo mahe Kaunjami, mi a kenelela feela mwa situngu sa Kaunjami hamoho ni yena Kaunjami. Bo mahe Kaunjami ne ba sweli ku halika kuhu. Bashimani bao ba ambolisana nako ye telele inze ba libelezi kuli buhobe bwa ku sunsa mwa kuhu bu ka wa lili. Ka ku sa isa pilu kwa kuhu ye n'e halikiwa, Kaunjami a bulelela mulikan'a hae kuli ha ba ka feza ku ca baye mwa mushitu ku yo lwalela likota za bashemi ba bona za ku ola.

Ha ku se ku lukisizwe lico Kaunjami ni mulikan'a hae ba tandanisa buhobetuna bwa mwanja. Kaunjami a yabula mautu kakuli n'a tabela ahulu ku ca mautu a likuhu. Ha ba nze ba ca cwalo, Kamucaka a buza Kaunjami a li, 'Muna, kanti libizo la bo maho ki bo mañi?'

Kaunjami a alaba a li, 'Ha! Muna, kanti ha u zibi libizo la bo ma! Ki bo Ma-White, kakuli bo ndate ki bo White, mi cwale bo ma ba ba bizanga kuli ki bo Mawaiti kakuli se li Silozi.'

Kamucaka h'a utwa libizo la bo mahe Kaunjami, a seha ahulu kakuli ki libizo la sicembele. Cwale Kaunjami h'a utwa cwalo ni yena a bikula mulikan'a hae a li, 'Muna, u seha feela libizo la bo ma. U hupula kuli libixo la bo kukw'a hao la Imalyo ki le linde? Ki libizo le li paka kuli ki baci ba lico, mi ni sepa kuli ba ka bulaiwa ki sico. Kanti ba swanezi ku sa yo ni yumbula lico zazi lani ha ni yo leka likuhu.'

Bashimani ba ambolisana nako ye telele inze ba ca, mane ku fitela ba feza ku ca. Ha ba se ba felize ku ca, ba ya mwa mushitu. Ha ba se ba li mwa mushitu ba bona munna ya n'a zwa kwa Malumatau, muñzi o n'o bapani ni minzi ya bona. Munna yo, a biza Kaunjami ni Kamucaka kuli ba yo bona folofolo ya n'a fumani mwa siceceni sa mutete. Yena munna yo, n'a sa tabeli ku r ga folofolo yeo kakuli h'a cangi lifolofolo ze ishwezi. Ha s'a supelize Kaunjami ni Kamucaka folofolo yeo, a ikela kwa n'a libile.

Cwale bashimani bao ha ba y'o latela meto fa siceceni sa mutete, ba lemuha kuli n'e li puti. Ka bubebe-bebe, Kaunjami a bulelela Kamucaka kuli ba sike ba sinya nako ba ise puti kwa hae. Cwale Kamucaka ha utwa cwalo, a eleza mulikan'a hae a li, 'E! muna, mwendi puti ye i swelwi feela ki singonyi, mi ki hona kuli lu swanezi ku kata makenge lu i tame pili, cwale ki hona lu ka i hohela kwa hae.'

Kaunjami, ka ku sa sinya nako, a li, 'yela muna, lu itiehisa feela ka bomu; lu ikambeke yona fa maheta. Ki na Kaunjami, mi fo ni sweli ni unjami, ni sweli ka mata a mukusi.' Cwale bashimani bao ba lumelelana, mi ba ikambeka yona fa maheta ka tabo yetuna, mane ba siya ni likota ze ne ba lwalezi.

Sina ha mu ziba sika kaufela se si pila haiba si swelwi ki singonyi mubili kaufela sa mbumbanga, mi si bonahalanga kuli inge se si shwile. Ha se ba ipeile puti tuna yeo fa maheta a bona, puti ya kala ku felwa ki singonyi. Kaunjami a hupula kezezo ya mulikan'a hae, mi a li ku mulikan'a hae, 'Muna, kauke se ne u bulela ne li niti, kanti luli puti ye ha i si ka shwa.'

Cwale puti ya se siñwi ya pundumuka fa maheta a bona.

Ya nyakaula ka tata ye fitelela maata a bona, kakuli ne i iketile hande; ya bokolola inge ye kamilwe. Kaunjami na i swalezi kwa toho, mi Kamucaka yena n'a i lotokezi kwa mautu a yona. Puti ha i se i felile singonyi, ya laha Kamucaka ya n'a i sweli kwa mahutu fa silupi, mane ki ya yo wela mwa sicecani sa mubula mo ne ku na ni malao a maseta a buhali maswe, mi a mu lumaka maswe kwa malama ni kwa lizebe, hamoho ni nama ya milomo. Hasamulaho malama a hae a swana sina mutu ya n'a kukuna mahwahwa, bo kaufela ki ku luluha. Ku sa bulelwi lizebe za hae, zona za bonahala inge mutu ya apezi kuwani ya sikalamazulu kwa toho. Yona milomo ya hae ne i bonahala inge kwa mungundo wa muholu, mane ya mu paleliwa ku bulelela. A nuna ahulu pata ya hae inge kulube. Haili Kaunjami, ya n'a i lwalezi kwa tobo, ne i mu pumbile maswe fa sifuba, hamoho cwalo ni ku pazaula lipokoto za siapalo sa ha. Ni yena n'a luluhile maswe fa sifuba inge ya n'a pahami kwa likota za mwimbili.

Kwa nalule-lule ha ba yo wetuluka, ba fumana kuli puti ni mo i keni ha ku sa zibwa. Kamucaka a yema nako ye telele inze a li mwa mandingwe. Ba siala mwa sililo se situna sa ku siiwa ki busunso bo bu tabusa ha munati. Kaunjami n'a sina tuso, mi a ipona bukuba kwa ku sa utwisisa kezezo ya Kamucaka, mi a li, 'Muna, lu bile ahulu ni bukuba bwa ku sa bulaya puti ya luna.' Cwale Kamucaka ka bunyemi, a alaba mulikan'a hae a li, 'Lu bile bukuba nji ki wena u bile bukuba, wena ya n'a hanile kezezo ya ka.'

Lizazi ha li se li yo tea-tea, Kaunjami ni Kamucaka ba kutela kwa hae ka maswabi a matuna, mane Kamucaka a palelwa ni ku yo laeza bo m'ahae Kaunjami, mi a libelelele feela ku ya mwa libala. Ha ba se ba fitile kwa mahae a bona, Kaunjami ni Kamucaka ba taluseza bashemi ba bona ka za puti ye ne ba fumani, mi ba nyaziwa kuli n'eli likuba.

KAUHANYO YA 3

Kaunjami ni Kamucaka n'e li bashimani be ne ba latana ahulu. Ne ba tabela ahulu ku ziba bupilo bwa batu kuli ni bona ba yo ipilisa kwa pili. Ne ba na ni bunjambo, hamoho cwalo ni lishea kwa lika kaufela.

Ka zazi le lifwi Kaunjami ni Kamucaka ba itaeza kuli habusa ba pakelele ku yo lema liteku mwa sibumbu se ne si li mwa libala kwa hulenyana ni minzi ya bona. Ba eza cwalo, ni ha busa ba taluseza bashemi ba bona kuli ba sike ba ba bata, kakuli ba yo lema liteku za ku to kwesa miwayo ya bona. Bashimani ba liba mwa libala. Kamucaka n'a lwezi muwayo ni tipa. Kaunjami yena n'a lwezi mulamu wa hae, ona Samawawa, ni silepe sa hae.

Ha ba se ba li mwa libala Kaunjami a utwa linyunywani inze li lila sina cwana:

Saba! ni ta ku laha

Ni ta ku lahaaaa

Weyeke! Weyeke! Weyekeeee!

Kwekele! Kwekele! Kwekeleeee!

Bashimani ha ba utwa cwalo, ba hohobela ku zona, kono ba yo fumana kuli buñata bwa makakamanyateli a fufile, e si feela li li lifwi le ne li si ka fufa. Ka ku makala ahulu, Kaunjami n'a sa zibi nyunywani yeo, mi a buza mulikan'a hae a li, 'Muna, kanti ki nyunywani mañi ye, ya toho ye maswe inge sikwakwati sa mankisi?'

Kamucaka a alaba mulikan'a hae a li, 'Ki likakalinyateli.'

Kaunjami ha utwa cwalo a li, 'Eee! Kanti ki yona ye bizanga makaka kuli a yo nyatela!'

'Kamucaka a mu alaba a li. 'OO! Kanti u sikuba sa Kaunjami! Wena ha u utwa kuli ki likakalinyateli kipeto u li ki lona le li bizanga makaka ku yo nyatela? Ba ba ku beile libizo la Kaunjami luli ba ku foselize kakuli libizo la Kaunjami ki la bundume, mi ne ba lukela ku ku bea la Sinuku.'

Ha ba se ba sutelezi ku yona, Kamucaka a i posa muwayo,

kono ka-bumai a ishutisa, mi teku ya i nata feela fa toho ya sikwakwati. Ha ba se ba boni kuli nyunywani ye ne i mata feela fa fasi i sa fufi, Kamucaka a bulelela mulikan'a hae a li, 'Muna, wena wa muneke inge ya pahululanga lipoto ze pahekiwangwa mwa halimw'a situwa, u matele nyunywani ya luna i lu siile, kakuli batu ba mineke ba kona ahulu ku mata bakefi sa lifuba za bona ze shelukezi.'

Kaunjami ha utwa cwalo, a li, 'Mane he wena wa sifuba se situna inge litumba ki wena u kona ku mata, kakuli moya ha u feli kapili mwa sifuba.'

Ha ba se ba felize ku ikeza lishea, Kaunjami ni Kamucaka ba matisa nyunywani. Kaunjami a wa fa nalumbwa, mi a sunya ngo ya hae mwa mubu inge liakanyani le li sa z'o miza nama, mane ngo ya hae ya minyalala inge ya n'a lupelela poto ya lindombe. Kamucaka a i taba muwayo fa katendele, mane a be a i omba moyo. 'Ayaaa! Bulaelela! Mukushalu ki wo!'

Ha ba se ba bulaiile nyunywani, bubeli bwa bona ba liba ka tabo mwa sibumbu mo ku lemiwangwa liteku. Ba ikashaula liseho ha ba hupula puti ye ba kile ba ikambeka fa maheta inze i sa pila. Ni he ne ba seha cwalo, meto na s'a zwi kwa nyunywani, mi ne ba hupula kuli i ka ba banda hape; mane Kamucaka a ekeza ku i nata tipa kwa toho.

Bashimani ba zamaya ku liba mwa sibumbu, mane ba kena mwa hal'a sona sibumbu seo, mi ba lema liteku. Ha ba nze ba tukufalezwi ku lema liteku, Kamucaka a utwa lifolofolo li nze li lila mwa mpako. A matela kwa kota yeo ku yo bonisisa hande. Na swalelezi silepe sa Kaunjami. A futula silepe, mi a natisa mufinyani wa silepe fa kota, mo ne ku lila lifolofolo. Mwa kota, kwa utwahala 'Nwee! Nwee! Nwee! Nwee!' N'e li tungamba feela. A nata fa kota hape, mane ka kañwi ka zwiseza muhata fa nde, aka swala kwa muhata, mi kapili a ka comola mwa mpako ni ku ka lenga fa kota, mane ka be ka shwa.

Kaunjami ha s'a lemuhile za n'a eza mulikan'a hae, a matela teñi ku yo lamulela Kamucaka. H'a yo fita, ba swalisana hamoho ku lengaka tungamba fa kota. Ne ba kenyanga mazoho

a bona mwa mpako inge mutu ya swala tapi mwa singunde. Ka bumai ka kañwi kangamba ka luma Kaunjami fa siapalo. A mata-mata sibumbu kaufela a nza bokolola, mane kamunda ke ne ka itobalezi mwa muluti wa kota ya muzauli o n'o ka felisize minahano ya lifasi ka pundumuka, mi ka itenga mwa lifata la munyeleneye. Kamunda kao, ne ka sa zibi kuli ka matela kai. Ka bokolola ka tata kakuli ne ka hupula kuli ka swelwi ki mutu.

Kamucaka, ya n'a yemi feela, a makala ahulu habona kuli kamunda ne ka kakatezi mautu mwa lifata. A lika ku ka swala kwa mautu kuli a ka bulaele fa fasi, kono kapili a hupula puti ye kile ya mu pundungela, mi a ka taba feela muwayo fa silupi. Kamunda ha ka utwa butuku, ka haseza Kamucaka buloko kwa meto; kona ka ile. Kwa nalule-lule Kaunjami a ikakutula kangamba ke ne ka mu bokololisa, mi a ka lenga fa kota, mane ka be ka shwa.

Cwale Kaunjami ha se a ikakutuzi kangamba, a matela ku mulikan'a hae ya n'a tandanisa kamunda. Ha y'o fita, a fumana kuli mulikan'a hae u bandisize folofolo ye tabusa, mi a mu sheununa a li, 'Kwe! Wena luli u lipyeha le li fita mapyeha kaufela, y'a palezwi ku bulaya siswaya se si munati.'

Kamucaka h'a utwa cwalo a li, 'Kuza, u ngili! U hupula kuli tumunda tu ipulaelwa feela? Hupula zazi lale ha lu kile lwa sitakiwa ki puti ye n'e swelwi feela ki singonyi, mi ki hona yo li ni kamunda! Mutulelo wa kamunda, ka kona ku tula situngu sa hao. Ba bahulu ba ize kuli ha ka tulelanga mwa halimu, ka huwanga ka li:

"Yobe kalunga njikwaatee!"

Lelo na ngu ya mundeho ya nyakasweka.

Njikwaatee! Njikwaatee!"
Luli ba bahulu ba bulezi. Zazi u ta lahiwa ki kamunda, u ta pumbekwa cwalo u sa libali mulenzele wa kona, mane ni haiba fo ka buwezwi n'o ka be u sabile ku fita fa teñi, mi a ni sepi kuli ni haiba lilelu la kona n'o ka li swala, bo kaufela ki sabo.'

Kamucaka ha s'a taluselize mulikan'a hae ka za mutulelo wa kamunda, bubeli bwa bona ba kutela kwa hae inze ba tabile

ahulu ni ku ikashaula liseho ha ba hupula mo ba bulaezi likakalinyateli ni tungamba. Ha ba li mwa nzila Kamucaka, ya n'a bulaille likakalinyateli, a bulelela mulikan'a hae a li, 'Munna, wena u lwalele bo ndat'aho tungamba to, kuli na ni lwalele bo ndate nyunywani ye.'

Kaunjami h'a utwa cwalo a li, 'Yela wena! Ha u koni ku eza taba ye cwalo. Mu bone linoka za hae inge sando ya sitimela!'

Kamucaka ni yena a kutisa mulikan'a hae ka lishendo, mi a li, 'Kuza, lingwemba! Busisini bwa hao ki bo bu fubelu ahulu inge busisini bwa kuhu, mane ni haiba u sehela mwa lififi bwa bonahala telee.' Bashimani ba ikola makande inze ba tabile ahulu, mane ku fitela ba fita kwa hae.

Ha ba se ba fitile kwa hae, Kaunjami a yo fumana kuli komu ya hae i zwezi manzibwana ao, e ba fita ku zwa kwa sibumbu, mi ne i zwezi sitole. Cwale habusa, bo Njemena, ili bona bo ndat'ahē Kaunjami, ba pakelela kwa mulaka ku yo toba komu, hamoho ni yena Kaunjami n'a ile. Kamucaka ni yena n'a tile ku to bona komu ya mulikan'a hae ye zwezi. Ha ba se ba li kwa mulaka, bo ndata'he Kaunjami ba kena mwa mulaka ku yo kaya komu, mi ba toma poto ya mulyani kwa tuko a mautu a komu ye ne ba kaile. Ha ne ba sweli ku toba komu cwalo, Kaunjami ni Kamucaka ne ba li kwa nde a mulaka inze ba ikeza lishea. Kamucaka a kalisa ku buza mulikan'a hae a li, 'Muna, loka komu ya hao?' Yena Kaunjami a alaba ali, 'Kauke ha ni zibi.'

Cwale Kamucaka ha s'a utwile kuli mulikan'a hae ha zibi liloko la komu ya hae, a seha a li, 'Ha! Haaa! Kanti luli u musempele! U zwa kai?'

Kaunjami ni yena a alaba mulikan'a hae a li, 'Wena he mane u sumbi feela. Mu mu bone ni masito a matelele inge ya zamaisanga poso ya satani. Ha u zibi kuli bo kukw'a hao ba saba ahulu likomu! Ba kona feela ku bulaya lindombe. Ni sepa kuli ba kona ku fundela lindombe kuli li sike za kena mwa liandi za batu haisi ku za bona feela; ni kuli ba kona ku teela linyunywani lilaha, kono ku y'o swasa lindombe. Hape ba na ni jansi ni kuwani ye nunka ku shasha.'

Cwale bo ndat'ahē Kaunjami be ne ba toba komu mwa mulaka, ha ba utwa ze n'e bulēlwa ki Kaunjami, ba kalumuka ku seha, mane ni komu ye ne ba toba ya tilumukiswa ki liseho, mi ya puma muhala ni ku laha poto ya mulyani, mane ka bumai poto ya pazulwa ki mulenzele wa yona. Ha ba se ba lemuhile kuli ki nyungano mwa mulaka, ba lika ku tula mulaka inze ba swalelezi siemba sa poto mwa lizoho, kono ka bumai ba ipumana inze ba lepelela kwa liutwana la mulaka inge luwawa lo lu mwa mubeto, kakuli siapalo sa bona ne si kolatezi kwa liutwana. Kaunjami ni Kamucaka ba lika ku pilisa mushemi wa bona. Zazi leo, bo Njemena ba ikutwa kuli ki mitolo, mi ha ba se ba kakutuzwi mwa liutwana, ba yema nako ye telele ni siemba sa poto se ne si sa zwi mwa lizoho; ku iteeleza kuli mwendi ba lobehile siholoholo. Zeo ha li se li felile, ba kutela kwa hae inze ba ikomokezi. Kamucaka a kuta kwa munzi wa hae inze a ikashaula liseho h'a hupula munna-muhulu ya n'a lepelela kwa liutwana inge luwawa lo lu mwa mubeto.

KAUHANYO YA 4

Ha sa mulaho wa likweli ze talu, Kaunjami ni Kamucaka ba pakelela kwa Pyamulilo ku Induna Lyambalambala, ku yo ipazeza mulyani wa tata. Luli bashimani ba, ne ba tabela ahulu za malapo. Kamucaka n'a lwezi muwayo ni silepe sa Kaunjami. Kaunjami yena n'a kulekile mutiyo wa bupi ni litapi ni mulamu wa hae.

Ha ba se ba li mwa nzila, Kamucaka a taluseza mulikan'a hae ka za Induna yo, mi a li 'Muna, yena Induna ye lu yela yoo, u sabisa maswe. Mañana a hae inge siku. Ki munna yo mukima, wa milelu ye miñata kwa silelu; ya buluma-luma inge mwa libala la makoko. Hape u na ni meno a mañata mwa hanu. A mafubelu inge ya pila feela sisheke ni namundalangwe. U na ni libizo le li mu paka la tata, la 'Likubolela', mi u kona ku bolisa mutu ka lubaka.'

Kaunjami a taba ahulu h'a utwa za n'a mu bulelela mulikan'a hae. Cwale bashimani ba zamaya libima ze lishumi, mi ba kena mwa munzi o muñwi ku ikezeza lico. Ha ba nze ba yendamira kwa lapa cwalo. kwa taha musizana ya n'a to ba lume-lisa. Ka ku sa sinyana nako, Kaunjami a buza musizana a li 'Mama wa ka, lu kupa ku lu sokela buhobe sha? Kapili musizana a ba yendeka mwa situngu sa hae, mi a ba lukiseza lico. Cwale Kaunjami ha bona musizana a nz'a ba lukiseza lico, a kenelwa ki mihupulo ye miñata, mi ka ku sa utwisisa, Kaunjami a buza musizana a li: 'Ima wa ka, bo mu nyezwi? Mi ki mina bo mañi?' Musizana h'a utwa lipuzo ze peli ka mubuzo u li muñwi, a kala ku menya, mi a alaba Kaunjami a li 'Nee sha. Ki na Beatrice Mwenda.'

Cwale Kaunjami h'a bona lumenyo lwa musizana, a kelula musizana, mi a nata fa pokoto ya hae ya fa siapalo inze a sweli ku lilisa 2 ngwee ye kauhani. H'a nze a lilisanga 2 ngwee cwalo, a bulelela musizana a li, 'Bo Beauty! Na ki na Kenneth Kaunjami ye mu utwanga kuli "K. K.", mutu yo munde, naleli ye benya.'

Musizana ha s'a felize ku sokela buhobe, a bu kenya mwa

situngu mo ne ba inzi bo Kaunjami ni Kamucaka, hamoho cwalo ni mezi a ku nwa ni a ku tapa. Musizana a lumelezwa ku ca ni bona.

Ha ba nze ba ca cwalo, Kaunjami a ikololisa a li, 'Ohoo! Kacenu ki milinda-linda! Mikwici-kwici Sheli!' Kamucaka, ka ku sa isela mezi, ni yena a ipulela libizo, a li, 'Eee! Ima! Mu ni swalele nako ya lu siya, lu ya kwa hule, mi a ni zibi kuli se li nako mañi, kakuli ni siile waci ya ka; cwale ni li kina Kennedy Kamucaka- Likelebende-palisa ya silena.' Musizana h'a utwa cwalo, a bata ku ipulaelwa ki liseho kakuli n'a sa zibi mikwa ya bashimani baoo.

Bashimani ba ambolisa musizana nako ye telele inze ba ca. Kamucaka n'a lelile kuli a ce a kule, mane a bapuhe ni makupo, kono eshee! A palelwa ni ku yabula litapi za n'a itwalezi bakeñi sa meto a bo Beatrice Mwenda.

Ha ba se ba felize ku ca, ba laeza musizana ni ku mu bulelela kuli ba ka to fita ha ba ka kuta kwa hae. Mwa hae mo, batu kaufela ne ba ile kwa ku lima, mi ne ba siile fela musizana yo, kuli a libelele munzi. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ba zwelapili mwa musipili wa bona ku liba kwa Pyamulilo ku Induna Lyambalambala.

Ha ba nze ba li mwa musipili cwalo Kaunjami a bulelela mulikan'a hae ka za musizana, a li 'Yela muna! Ni batile ku tukukiswa ki meto a me yale. Bati mane ni batile ku mu siela 2 ngwee ya ka ye! Ni sepa kuli n'a lemuhile kuli ne ni ngehile ku yena.' Cwale Kamucaka a bulelela a li 'Basu! Kambe ne ni tinile Kalukwe ka ka kanj ka ka benya-benya, kauke kambe ni mu bituzi, kono eshee! lika li fosahalile kale.'

Cwale bashimani ba zamaya ka tata inze ba ambola ka za musizana, mane ba be ba yo kena mwa hae ku Induna Lyambalambala. Teñi, ba yumbulwa lico ni ku talusa za musipili wa bona. Ne ba fitile nako ya manzibwana. Ba fiwa malobalo, mi ba pumula. Ha ba li mwa ndu cwalo, Kaunjami a bulelela mulikan'a hae a li, 'Muna, bati linzwi la Induna yo li swana ahulu ni mulilelo wa Lyondongoma! Hape mangombwe a hae inge cekesi.' Ni

yena Kamucaka a wiseza mulikan'a hae linzwi, mi a li, 'Kauke ki niti. Ha u boni toho ya hae kuli i swana ni ya lingomba!' Ha ba nze ba ambolela cwalo mwa likubo, ba bebukiswa ki buloko. Ne ba bulelezwi ki Induna kuli u ta ba pakelela ku ba alafa, lizazi li si ka pazula kale.

Nako ya na bulezi ha i se i fitile, Induna a pakelela ku yo ba zusa. A ba isa kwa hulenyana ni munzi ko ne ku yumbezwi mikomena. Induna a kala ku paza Kamucaka fa mazoho ni mwa linumbu. A mu poseza mwa halimu, mi ha y'o tomela, a ipumana inze a tulile mikomena ye ketalizoho. Hape a paza Kaunjami ka mupazezo o swana ni wa n'a pazize Kamucaka. Ni yena a posezwa mwa halimu, mi Kaunjami a ipumana a tulile mikomena ye ketalizoho.

Ha ku se ku felile zeo, Induna a ba nwise mulyani wa ku tiisa masapo ni ku ba hasa sompo. H'a s'a felize ku ba hasa sompo, a ba kenya mwa hae. Cwale bashimani ba laeza ba munzi kaufela, ili nako ya kakusasana, ni ku sialisa Induna ka tabo ye tuna, mane Kaunjami a bata ku nata nja ye tuna ya bañi ba munzi kuli a bone kapa ya kona ku omeleliswa ki ñindi, kono a kutisa lizoho ka bubebe.

Ha ba nze ba li mwa nzila ya ku kuta kwa hae, Kamucaka a bulelela mulikan'a hae ka za linindi za hae, mi a li, 'Muna ku zwa kacenu le, liñindi za ka li beiwa mabizo. Ya silyo ki yona "Kaweyula". Ku i natisa mutu, i kona ku mu weyaula mitahali ni makupo. Cwale ye ya nzohoto, ki yona "Kacacula". Ku ikambe ka mutu fa mubili i kona ku mu binisa simbaku-mbaku. Ha ni feza ni li ki na Kennedy Kamucaka-Kaweyula-Kacacula'.

Cwale Kaunjami ha utwa mabizo a mande a liñindi za mulikan'a hae, ni yena a itundumuna a li, 'Na ya ka ya silyo i bizwa "Muhoto," ye li ku i natisa mutu, ni haili ba bainzi kwa hule haisi ba buze kuli ya n'a hotola cwalo ki mañi. Cwale ye yanzohoto, i bizwa "Kalindundule;" ye kona ku nyisa balanjo ba ba ni ezeza Mawala fa siyemboka.' Bashimani ba ambolisana nako ye telele inze ba zamaya, mane ba to kena mwa hae mo ne ba sokezwi buhobe ki musizana ya bizwa Beatrice Mwenda.

Ha ba se ba keni mwa hae mo, ka bumai ba tokwa ku fumana musizana ya n'a ba sokezi buhobe kakuli ni yena n'a ile kwa ku lima. Kaunjami h'a utwile kuli musizana h'a yo. a nyunga toho, mi a li, 'Sole-lisole! Bunde bu suluhile! Kambe ni mu fumani, kambe kacenu ni mu menyeza ha ne a si ka ni lubukela kale kwa meto.'

Ne ba si ka ina nako ye telele mwa hae mo, mi ba zwelapili ku kuta kwa hae, mane ba be ba fita habo bona. Ha ba se ba fitile, ba taluseza bashemi ba bona kuli ne ba ile ku yo lekula mulikan'a bona. Ne ba patile ku ba taluseza ze ne ba yezi kakuli n'e li fela kunutu ya bona.

Ha se ku fitile mazazi a manata, hasamulaho wa musipili wa bona o ne ba ile ku yo ipazeza mulyani kwa Pyamulilo, Kaunjami ni Kamucaka ba tusa bashemi ba bona ku ba liseza likomu 'nze ba itukiselize mukiti wa kwa Malumatau sunda yeo. Kamucaka a tisa likomu ku mulikan'a Kaunjami, fa libutelo la bo ndat'ahe Kaunjami. Ha ba nze ba li fa libutelo ku hama likomu, Kaunjami a tahelwa ki muhupulo wa ku bapanya likomu za mangungunya kuli li swana ahulu ni lipuli kwa litho za zona, mi a buza mulikan'a hae Kamucaka a li, 'Muna, bati ni tezwi ki muhupulo ona fa! Kanti kiñi toho ya puli ha iswana inge sando? Hape kiñi lipuli ha li na ni milelu inge batu?' Kamucaka h'a utwa cwalo a alaba Kaunjami a li, 'Wa ziba libaka! Libaka ki kuli kwa sapili, lipuli ne li utiwangwa ki Mambunda be ne ba kona ahulu ku tula lisando. Ha u li bona li nani milelu cwalo, ki kuli hape ne kuna ni mulena wa Mumbunda ya n'a bizwa Mwene-Chizuka, ya n'a na ni mulelu o mutelele, ya n'a utile lipuli ze ñata. Ki ka baka leo, lipuli ne li hozize milelu ku yena; mane ne li mu lwazanga kwa mulelu wa hae!'

Cwale Kaunjami ha utwa likalabo za n'a talusezwa ki mulikan'a hae ze n'e sa mu kolwisi ka ku tala, a mu alaba a li, 'Ha! Kamucaka, ki mañi y'a kile a ku ngulungela cwalo? Kauke haiba ki bo kukw'a hao, ba ku pumile. Ha u zibi kuli bo kukw'a hao bale ki mahata! Ha u zibi kuli bo kukw'a hao hape ba na ni masito a matelele inge satani? Kauke a ni sepi kuli kuna ni makatulo a ba likana kwa mahutu mwa lifasi la Zambia mo. Hape maña a bona ki a mañata ahulu, mi ni haiba ba hata mwa liso, ku utwahala-tutulu-tutulu-tutulu inge ba ba yowa ngulu; hape ha ba utwi ku cisa, mi ha ba ka y'o utwa ku cisa, e si ha se ba zamaile mizuzu ye ketalizoho cwale kiona ba yo utwa kuli kanti ne ba hatile mwa mulilo.' Kamucaka n'a si ka isa pilu ku za n'a bulela mulikan'a hae, mi ba isa likomu mwa naheñi.

Lizazi ha li se li likezi, Kaunjami ni Kamucaka ba f'olohisa likomu ni nama ye ba i z'o fumana. Ha ba fita kwa hae, ba ikabela

nama ya bona, mi Kamucaka a keta likomu za hae ku li isa kwa hae. Haili nama ya bona, ki ya mukushalu wa fa Siyemboka.

Lizazi la mukiti ha li fitile, ba silalo sa Kaunjami ni Kamucaka ba yowilikana. Zazi leo n'e li nyewa-nyewa. Ne ku tezi macwala a mañata. Bashemi ba Kaunjami ne ba apeile mungomo wa sikoki, ni mabotela a lishumi a kacipembe.

Ha ku se ku tutumukile, Kaunjami ni Kamucaka ba nwa pili, ba si ka ya kwa siyemboka, mane ku fitela lizazi li sikuluha. Cwale ka nako ya manzibwana, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa Siyemboka inze ba zukuza liñindi mwa halimu. Ha ba li mwa nzila cwalo, ba huwaka ba li, 'Zuha busile! Sakulala, tona busile!.. Lero tidzamenyana! Zuha! Bupilo ki Masunda.'

Ha ba yo fita kwa mukiti, ba fumana kuli ku tukisizwe kale mulilo. Bashimanai ba ekeza mawala. Kaunjami a toma-toma mulamu wa hae wa n'a lwezi fa likota za mulilo, ili ku tatalakanisa mulilo ka bomu ni ku hata-hata kwa tuko a liso; ku iponahaza kwa likalibe! A nata-nata fa pokoto ya fa lilaho la kaputula ka hae mo ne ku inzi ma 5 ngwee a mabeli. Basizana be ne ba yemi kwa tuko a hae ba lemuha kuli Kaunjami n'a na ni mali a mañata. Kamucaka yena n'a apezi siapalo se si sweu ni kaputula ka ka nsu ni kuwani ya bo kukw'a hae, ye tuna, inze a latelanga meto kwa sinaliyanga se ne si li mwa buse bwa mulilo.

Cwale ha ku se ku unsufalile ahulu, banna ni basali be ne ba li mwa malapa, ba to tala fa ngoma. Batu ha ba se ba kubukani fa ngoma. Kaunjami a huwa ka ku tiisa a li, 'Yena ya ka ni hata kaufela, ni ka mu kayaula makupo ka ñindi ni ku mu besa mwa liso kakuli ba bañwi ha ba zibi ku kolwa bucwala!'

Zazi leo, batu ne ba kozwi ahulu, mi ba bina ka tata. Kamucaka a ebelelwa kalanjo ke ne ka ziba ku bina manefu ni shebeleka. A ka lumba a li, 'Yaa, kalibe ye nde! Na ku bona luli wa mbikula, mi ba ba cwalo ki bona be ni tabelanga ahulu ku menyezanga mamenyo a zwiwa balanjo sisila sa ku sa nyalwa kapili.' Cwale kalanjo ka se siñwi ha ka utwa manzwi a Kamucaka ka mbikula ka tata. Kaunjami a huwa mwa ha'la ngoma a li, 'Ha ni lati ku bona mwalanjo ya shetulanga mba h'a bina, inge

ya bata ku taza mwanja wa lutenda. Hape ba opelanga cwana, ba li:

'Haiba mwa ni lata

Mu ni nolele ka kanolo

Kona ni ka alaba

Kwacha! ngwe! Chiwaya!

Balanjo ha ba utwa pina ya Kaunjami ba i tabela ahulu, mane n'e li yona ye n'e swelwi ku opelwa busihu kaufela. Busihu boo, Kaunjami ni Kamucaka ne ba sa zwi kwa tukw'a likalibe. mi ne ba sa isi pilu kwa linaluleya, mane Kamucaka a tisa pina ye opelwa ka linguli sina cwana:

'Kangwandee Wooo!

Kuwaya waya ngocooo

Kunda u kole

Woo. yee u cili mwanike

Kunda u kule.'

Busihu ha bu se bu ya kwa kukola, Kaunjami ni Kamucaka ba leka bucwala bwa sebene, mi ba bu nwela kwa tuko a lapa la bo mahe mwanjanjo ya n'a binelwa mukiti. Cwale ha ba nze ba nwa cwalo, kwa taha munna ya n'a kozwi bucwala, mi a to ba sululela bucwala kakuli n'e li nako ya busihu, mi na si ka ba bona. Kaunjami h'a s'a boni kuli bucwala bwa bona bu suluhile, a ipuzisa ka bunyemi a li 'Kanti munna yo wa manjombolo a swana inge litubana, wa jansi ye swana sina liñau, hape wa mulo-mo o shengile inge liakanyani u zwa kai?' Cwale munna yo h'a utwa mashendo a mañata cwalo, a bulela ka buhali a li, 'Zweñi fa, ni ka mi bulaya!' Kamucaka h'a utwa cwalo a li, 'Yela ndate! Haiba a mu tabeli ku li isaho mu ce mbonyi, mu ni shangumune ni mi kumule meno ka ñindi ya ka ye, ye bizwa "Kaweyula." Ni yena Kaunjami a tabeleza a li, 'Muna! Munna yo, lu mu fe mazoho, mi ya ka lu buza kaufela lu ka li ne lu li ki liñau; kakuli bupaki bwa luna bu ta zwelela fa jansi ya hae ye swana sina liñau.'

Cwale bashimani ba felisa taba ili bona, mi ba siya munna yo, inze a kozwi. Nihakulicwalo, Kaunjami n'a tabela ku lwana,

ili ku bona kapa likota za Induna Lyambalambala za sebeza, mi a bulelela mulikan'a hae Kamucaka a li, 'Muna, ha lu shangumune batu ka bomu, lu bone kapa mulyani wa luna u lu lumezi?' Kamucaka a eleza mulikan'a hae a li, 'U sike wa eza cwalo! U ka swana wa shangumuna mutu y'a ku kona mane ya nyisa ni y'a n'a kile a ku pazeza.' Cwale ha ba nze ba ambolanga cwalo, kwa taha hape munna wa sitenda y'a k naozwi, mi a to hata Kamucaka fa liutu. Cwale Kamucaka h'a bona cwalo, a ipuzisa a li, 'Kanti munna yo wa sitenda inge ya n'a wezwi ki tekeseli fa toho u zwa kai?' Munna yoo h'a li a ikalabele, Kaunjami, ka ku sa sinya nako, a mu lulela ñindi ya hae ye bizwa "Muhoto" fa katafunelo, mi munna yo a wela fa fasi, mane ki ya shelula ni mukushalu wa n'a ishaluzi musihali. A pundumuka a yema. Kamucaka a mu tambekeza ñindi ya hae ya nzohoto ye bizwa "Kacacula". Yona he, ya be ya mu yendeke fa mataka a lapa.

Batu ha ba se ba boni ñumbili, ba to lamulela, mi ba to fumana kuli batu be ne ba lwana, n' mo ba keni ha ku sa zibwa. Ha kuna be ne baba boni konji musizana cwana, ya n'a yemi kwa tuko a bashimani bao. Kaunjami ni Kamucaka ba picauka mwa hal'a ngoma, ili ku ica matilikuba, mi Kaunjami a tilumuna musizana ya na bata ku mu supa, a li, 'Yela wena musizana! Kacenu wa ni supa na ku pakata inge ya pakata mulupa.' Musizana ka sabo ye tuna, a w seza fa fasi lizoho la hae la n'a bata ku supisa Kaunjami. Bafi ba munzi ba felisa taba. Cwale lizazi ha li se li pazuzi, Kaunjami ni Kamucaka ba kutela kwa hae. Ha ba li mwa nzila cwalo, ba ikola makande a ze ne ba eza fa ngoma, mi Kaunjami a bulelela mulikan'a hae ka lumenyo a li, 'Boy! Kanti mulyani wa luna wa sebeza! U boni mo ni bamalezi munna yani? Bati inge ya n'a bamala byumbi mwa situli!'

Ha ba yo fita kwa hae, ba kenelela fela mwa situngu sa Kaunjami, mi ba fumana kuli mwa situngu ne ku lobezi munna. 'Kanti mutu yo ya lobezi mwa situngu sa ka mo, wa toho ye telele inge sikwama, u zwa kai?' Munna yo a tokwa ku alaba se siñwi kakuli na kozwi bucwala. Kaunjami ni Kamucaka ba siya munna yo mwa situngu, mi ba inwela bucwala mane ku fitela bu fela.

KAUHANYO YA 6

Mwa silato sa bo Kaunjami ni Kamucaka, ne kuna ni sikolo, kono sikolo sa bona ne si li kwa hulenyana. Ku zwa fo ne ku tomilwe sikolo ku ya h'abo Kaunjami ni Kamucaka, n'e li musipili o likana libima li ketalizoho.

Kaunjami ni Kamucaka n'e se li bashimani bane ba se ba hulile. Ne ba hulelezi hamoho, mi ne ba zeka butaka. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba ñolisizwe mwa libuka za sikolo, ba kena sikolo ka takazo ye tuna, mi n'e li bashimani be ne ba lakaza ahulu kuli kambe ni bona ba bulela sikuwa. Luli ne ba talifezi mwa limba za bo m'a bona. Sikolo sa bona ne si bizwa Kapondo (Kapondo Primary School). Ticele wa bona n'e li Patrick Kacapulula. Ticele wa bona n'a nz'a ba elezanga, ni ku ba talusezanga bupilo bwa sikolo.

Kazazi le liñwi Kaunjami ni Kamucaka ha ba li mwa sikolo, Kaunjami a buza bo ticele Kacapulula a li, 'Kanti lu kena lilimo ze kai fa, kuli lu yo kena kwa sikolo se situna sa ba Grade 5 ni Grade 6, ko ba ca lico za muso?' Bo ticele ba alaba Kaunjami ba li, 'Mu kena lilimo ze ne pili mu si ka ya kale kwa sikolo se situna.' Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba utwa kuli ba sa na ni ku kena lilimo ze ne fa Kapondo ba kena sikolo ka tabo, hamoho ni ku buluka milao ya sikolo, mi ne ba na ni zibo. Luli lishea la bona ne li ba isa mwa zibo. Ni ha ne ba kena cwalo ka buikuteko, ticele wa bona n'a na ni buhali, mi n'a natanga bana ba sikolo. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ba kena hande sikolo, mane ku fitela ba li mwa sitopa sa bulalu, Grade 3.

Cwale ka zazi le liñwi Kaunjami ni Kamucaka ha ba li mwa sitopa sa bulalu, ili kwa mafelelezo a silimo kuli cwale ba pumule, ba fumbela ticele wa bona, mi ba ipulelisa inze ba ya kwa sikolo ba li, 'Kacenu le, ticele yani wa mitahali ye kolile inge ya pila macwe, h'a ka yo lu shenaunena lu ta mu ñalela liñindi ze bitakanga banna fa mikiti.' Kamucaka n'a apezzi kuwani ya hae, ye sa zwi kwa toho. Ne ba na ni muhupulo wa kuli ticele u yo ba nata. Ha ba yo fita kwa sikolo, ba yo fumana kuli bana ba

sikolo ba kenī kale; Kaunjami ni Kamucaka ne ba pakelanga kwa hule. Ticele n'a itukiselize ku ba nata. Cwale ha ba se ba fitile kwa sikolo ticele a ba buza a li, 'Bana! mu liehisizwe kiñi?' Ba si ka alaba kale, Kaunjami a telwa ki muhupulo wa ku tabisa ticele kuli a sike a ba halifela ni ku ba nata, mi a bulela a li, 'Bo muluti, ku bonahala kuli mazazi a mwa ota bakeñi sa masunso a siyo! Bati ni na ni mikombwe ye milalu ye se i pondozi minoto! Mikombwe yeo, kwa batu ba sili ni ilekisa, K1.00 fa mukombwe ni mukombwe. Cwale haili mina, ni ta mi cipiseza yona, mi ni ta mi lekisa yona ka masheleñi a mabeli fela fa mukombwe ni mukombwe.'

Ticele Kacapulula h'a utwa makande a Kaunjami, a taba ahulu kakuli n'a tabela ahulu ku leka likuhu, mi a kuyukiswa ki liteko za likuhu za Kaunjami; mane a ba swalela. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba li mwa keleke, ticele a ba luta tuto ya kuli ba zibe za naha, *Social Studies*, mi a ba buza puzo ya pili a li, 'Kanti ki mañi Vice President wa Zambia kacenu?' Bana ba sikolo ba kutumana nako ye telele. Kaunjami h'a yo tula a si ka supiwa, a alaba puzo ya ticele wa hae a li, 'Ba isize puli ya sitenda mwa Zambia kacenu.' Ticele ha utwa malasambwa a kalabo ya Kaunjami, a mu halifela, mi a bulela hape ka sikuwa a li, 'You are a fool, man!' Kaunjami h'a utwa cwalo, a li 'Kuti mwan'a bo muluti u fulumani.' Ticele a ikomokela fela, mi a buza Kaunjami a li, 'Kaunjami: *Do you understand English?*' Kaunjami hape a alaba ka mafosisa a li, 'Batili, bo muluti ha ni na sitenda.' Ticele a ekeza ku nyema ka buhali, mi a bulelela Kaunjami ka sikuwa a li, 'Don't be silly, my dear!' Kaunjami h'a utwa cwalo a li, 'Kuti ndondo ya ya bo Mundia ki i sili.' Kiha ticele a lelekisa Kaunjami mwa sikolo, mi a li, 'Go away!' Kaunjami h'a utwa cwalo a nyema, mi a alaba ticele a li, 'Ni wena lingo za hao!'

Cwale ticele h'a utwa manzwi a Kaunjami, a nata Kaunjami litupa ze talu mwa lizoho. Kamucaka h'a bona cwalo, ka comola kuwani ya hae, mi a ishapisa ticele Kacapulula kwa meto, mane meto a hae, a bonahala inge ya n'a pakelezi kunwa

mabotela a kacipembe, bo kaufela ki mandingwe. Bana ba sikolo ha ba bona n̄umbili, ba tulakela mwa mahaulo. Kaunjami a pazula bulukwe bwa ticele, mane ticele a matela kwa ndu ya hae ni siemba sa bulukwe. Bana ba sikolo ba yema fa nde inze ba seha, mi ba itumela ka Kaunjami ni Kamucaka kuli ba zwelepili ku kuyula kwa buhali bwa ticele; mwendi ba ka buyela kwa mampama a ticele.

Ticele h'a s'a kutile kwa ndu ya hae ku yo tina bulukwe bu sili, a bulelela bana ba sikolo kuli ba ye kwa mahae, mi habusa ba yo taha ni bashemi ba bona kuli ba to talima taba ya bo Kaunjami ni Kamucaka.

Ha busa bo Lyaminzi ba ya kwa sikolo. Ha ba yo fita, ticele a talusa ka moo Kaunjami ni Kamucaka ne ba mu lwanise-lize ni ku mu pazulela bulukwe bwa hae. Bo Lyaminzi ha ba se ba atuzi taba, ba fumana kuli Kaunjami n'a si ka fosa kakuli n'a sa utwi sikuwa, ni yena, n'a hupula kuli n'a alabanga ticele ka likalabo ze lukile. Ba atulela Kamucaka kuli n'a fosize, kakuli yena n'a ipeile kuwani kwa toho ka nako ya sikolo, ni hape n'a inatisize ticele kwa meto. Ha ku se ku beilwe likatulo, ticele a swalela Kaunjami hamono ni yena Kamucaka ya n'a fosize. Bo Lyaminzi ba kuta kwa mahae a bona, mi ne ba elelize Kaunjami ni Kamucaka, hamoho ni bana ba sikolo kuli ba sike ba kutela hape ku eza ze sina tuso. Zeo ha lise li felile, Kaunjami ni Kamucaka ba lika ku ikuteka, mane ku fitela kwa mafelelezo a silimo seo, ha ba paseza mwa *Grade 4*.

KAUHANYO YA 7

Kaunjami ni Kamucaka fa nde. Ha ba se ba zwezi fa nde. Nako ya ku kena sikolo ha i se i fitile, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa sikolo ka tabo, inze ba itukiselize ku yo kena mwa *Grade 4*, i sa li fa Kapondo. Lizazi leo, ne ba pakezi ahulu, kakuli ne ba saba kuli ba sike ba kala ku tisa mifilifili i sa li kwa makalelo a sitopa sa bona, mi ba yo fita ka nako. Ticele natabile hahulu h'a bona kuli Kaunjami ni Kamucaka ba kutile kwa sikolo, ili ku to kena mwa *Grade 4* kakuli ticele wa bona n'a sina sepo ya kuli Kaunjami ni Kamucaka ba ka be ba keni sikolo, h'a hupulela mifili-fili ye ne ba eza ha ba li mwa *Grade 3*.

Cwale za n'a ezize ticele ha n'a li mwa pumulo n'a taipile milao ye ketalizoho ya sikolo, kuli mwana sikolo ya n'a li teñi fa sikolo foo, a bale milao yeo ni ku i ziba. Milao yeo, ne i ngongo-tezwi fa limota la sikolo, mi ne i taipilwe sina cwana:-

1. MWAN'A SIKOLO NI MWANA SIKOLO, A FE LIKUTE KWA MATICELE BA HAE.
2. HA KUNA MWAN'A SIKOLO YA ITULELA KWA HAE A SI KA FIWA SIBAKA.
3. HA KUNA MWAN'A SIKOLO YA LUMELEZWI KU TAHA KWA SIKOLO A KOZWI BUCWALA.
4. HA KUNA MWAN'A SIKOLO YA LUMELEZWI KU ZUBA KWAI KAPA KU APALA KUWANI KWA TOHO MWA NAKO YA SIKOLO.
5. MAHANYI, LISINO, MASILA NI BUSHOLI HA LI LUMELEZWI.

By P. Kacapululas Headteacher.

Bana ba sikolo ha ba se ba utwile kuli kuna ni milao ye minca ye pahakilwe fa limota landu ya sikolo ba matela kwa limota fo ne ku pahakilwe milao ya sikolo, mi ba yo bala fa teñi. Kaunjami ni Kamucaka ne ba li teñi ko ne ku baliwa milao yeo. Cwale bana ba sikolo ha ba se ba balile milao yeo, ba kenelwa

ahulu ki sabo mane lihwaba ze n'e itulenga kwa hae za tilumuka maswe.

Kaunjami ni Kamucaka ne ba sa utwisisi hande mo ku tazezi kuli milao yeo i be teñi, mi ha ne bali mwa *Grade 3*, milao yeo ne isiyo. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ba feza ku bala milao yeo, ba lamuna pepa yeo fo ne ku ñozwi milao, mi ba isa pepa ku ticele wa bona, yena Headteacher Kacapulula. Ha ba yo fitisa pepa yeo mwa Ofisi ya ticele wa bona, Kaunjami a swala pepa yeo mi a bulelela ticele a nz'a supile munwana fa mulao wa pili a li, 'Bo muluti, bati ni komokile komooo! Ha ni utwisisi mo mu ñolezi mulao wo. Ni sepa kuli mulao wa pili wo, u ñolezwi na, kakuli ki na ye mu boni kuli ha ni na likute, mi ñohola ha ne ni li mwa *Grade 3* ne mu sa li ezi ze.'

Cwale Kaunjami ha n'a bulelenga cwalo, Kamucaka n'a mu yemi kwa mulaho, mi ni yena a swala pepa yeo, a tisa pilaelo ya hae ku ticele, a nz'a supile munwana fa mulao wa bune, mi a li, 'Ni na bo muluti, ni tisa pilaelo fa mulao wo, wa bune o li, ***HA KUNA MWAN'A SIKOLO YA LUMELEZWI KU ZUBA KWAI KAPA KU APALA KUWANI KWA TOHO MWA NAKO YA SIKOLO***''.

Na sepa kuli mulao wo, u ñolezwi na, kakuli ki na ya beanga kuwani kwa toho, mi mane ñohola ha ne ni li mwa *Grade 3*, ni kile na mi natisa yona kwa meto.'

Ticele h'a s'a utwile lipulelo za Kaunjami ni Kamucaka, a ba halifela, mi a li, 'Yela bana! Mu kataza ahulu mina! Ye ki milao ya muso, mi ifilwe kai ni kai mwa likolo. 'Kaunjami ha utwa cwalo, a alaba ticele a li, 'Ha! Bo muluti, muso ha ki tau kapa ngwe. Muso ki mina kapa na. Ku bunolo ahulu kuli ni haiba na na kona ku ñola milao ya ngana.' Kamucaka ni yena a taleleza a li, 'Bo muluti, ha kuna ya ka mi puma kuli muso ki ngili kapa puli! Muso ki kamunu ya ca shombo. Ku be mwanana, ku be mbututu, ku be mucembele, kaufela ki muso. Cwale ni li, mu sike mwa lu sabisanga ka milao ye swana sina ye, ye mu taipile.'

Ticele h'a s'a utwile ze ne bulelwa ki Kaunjami ni

Kamucaka ha ne ba li mwa Ofisi, a komoka ahulu, mi a zwiseza Kaunjami ni Kamucaka fa nde. Ha ba se ba zwezi fa nde, ticele a kutiseza pepa ya milao fa limota la ndu ya sikolo, mi a zibisa bana ba sikolo a li, 'Yena ya ka zwise pepa ye ya milao fa limota. u ta fiwa koto ye tuna ni ku zwiswa kwa sikolo.' Bana ba sikolo ha ba utwa cwalo ba lika ku ikuteka, mi ba kena hande sikolo mazazi kaufela mane ku fitela ba pumula pumulo ye nyinyani ya fa hal'a silimo. Ne ba ezize tatubo-nyana, mi kwa fumanaha kuli Kaunjami ni Kamucaka n'a li bona ba pili. Cwale bana ba sikolo ha ba se ba taluselizwe, ba hasanela kwa mahae a habo bona katabo.

KAUHANYO YA 8

Pumulo ye nyinyani ye ne ba pumuzi ha i se i felile, Kaunjami ni Kamucaka ba kutela kwa sikolo ku yo zwelapili mwa sitopa sa bona sa *Grade 4*. Ba lika ku ikuteka hande ka likweli zepeli. Ni ha ne ba kutezi kwa sikolo cwalo, ne ba il'o fumana milao ya sikolo inze ingongotezwi fa limota landu ya sikolo.

N'e li nako ya mbumbi, ili likweli za bo Muyana ni Mwimunene ni Yenda. Mwa likweli zeo, ne ku waiwa ahulu masa a mañata.

Cwale ka zazi le liñwi Kaunjami ni Kamucaka, ha banze ba li mwa *Grade 4* ba utwa kuli sunda ye taha ku waiwa lisa la h'abo bona. Lisa leo, ne li tomezwi ku waiwa mwa hal'a sunda, ili lizazi la Bulalu. Kaunjami ni Kamucaka ha ne ba yanga kwa sikolo cwalo, mwa nzila ne ba ipuzanga lipuzo za kuli ba ta kona cwañi ku picuka ticele, hamoho cwalo ni milao ye n'e tomilwe, kuli ba yo waya kwa lisa. Ha ba nze ba ipuzakanga cwalo, mafelelezo ba lelisana kuli ba ka ya kwa lisa, mi ha ba ka yo fumana litapi, ba ka bitulela ticele ze ñwi kakuli hakusicwalo, ticele wa bona n'a ka ba halifela inge sembele sa muzwezi.

Lizazi la ku yo waya lisa ha li se li fitile, ba silalo sa habo Kaunjami ni Kamucaka ba kungumukela kwa lisa, hamoho ni yena Kaunjami ni Kamucaka. Ba lwala miwayo ya bona. Kaunjami a eza mashakambila a ku tamelela mulangu kwa mafelelezo a liteku za miwayo ya hae, ili kuli tapi ha i ka lwanisa, ku utwahale lilata. Bañi ba lisa n'e li bo Siwalukushu. Ne ba na ni buhali ahulu ku mutu ya n'a hana ku bingutwa. Bo Siwalukushu hape ne ii bona bañi ba munzi o bizwa Nalupako, ili bukaaufi ni minzi ya habo Kaunjami ni Kamucaka. Kaunjami ni Kamucaka ne ba iteekezi kuli ha kuna mutu ya ka ba binguta.

Ha ba se ba fitile kwa lisa, sicaba kaufela sa shetumukela mwa lisa. Kaunjami ni Kamucaka ha ne ba waya cwalo, ne ba ikalezwi kuli mwendi ticele wa bona n'a tile kwa lisa, mi ne ba waya ka sabo kakuli hape ne ku sina bana ba sikolo, haisi bona ba babeli feela. Ne kuna ni litapi ze ñata ahulu mwa

lisa moo, mi Kaunjami ni Kamucaka ba bulaya ahulu litapi ze ñata. Nako ya manzibwana ha ise i fitile, sicaba kaufela sa ombokela fande, mi muñ'a lisa h'a s'a boni kuli batu kaufela se ba ombokezi fa likamba, a huwa ka linzwi le lituna a li 'Mubingu! Mubingu! Mubingu!'

Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba utwile kuli kwa bingutwa, ba likuka lubilo ku liba kwa hae ni litapi za bona. Niha-kuli cwalo, ne ba imezwi ahulu bakeñi sa litapi-tuna ze ne ba kulekile. Ha ba se ba atumezi kwa hae, ba ina fa fasi ku ketela ticele wa bona litapi ze ne ba lelile kuli ha ba ka ya kwa sikolo ba mu bitulele. Kaunjami a keta limbufu ze peli ni ndombe iliñwi ni sibango. Cwale Kamucaka a keta milumesi ye mibeli ni lindombe ze peli ni liwetete. Ha ba se ba felize ku ketela ticele wa bona litapi ba liba kwa minzi ya bona ba itukiselize ku ya kwa sikolo ka lizazi la bune.

Ha busa, Kaunjami ni Kamucaka ba pakelela kwa sikolo ba nze ba lwalezi ticele wa bona litapi. Ha ba li mwa nzila cwalo, Kaunjami a bulelela mulikan'a hae a li, 'Muna, kacenu ticele yani ha ka yo lu buza, ni ka mu colaula ka manzwi a ka mu kuyula buhali; sina ha ni kile na mu colaula ñohola ha ni bala mwa *Grade 3*; ha ni kile na mu bulelela kuli ni ka mu cipiseza ku mu lekisa mikombwe ya ka ka masheleñi a mabeli fa mukombwe ni mukombwe.'

Cwale ha ba se ba fitile kwa sikolo, ba ipumana kuli ne ba liehile, mi babañwi ne ba keni kale. Ha ba se ba li fa munyako wa sikoto, ba swalelezi litapi mwa mazoho, ticele a ba buza ka bunyemi bwa ku lieha ni ku sa taha kwa sikolo mabani, mi a li 'E! Bana! Mu liehisizwe ki sika mañi? Hape kiñi ha ne mu si ka taha kwa siko'o mabani?' Cwale Kaunjami h'a utwa lipuzo za ticele, a telwa ki muhupulo wa ku ambolisa ticele, mi a bulela a li, 'Muñ'aka! Lu liehisizwe ki ku zwanga kwa hule. Cwale ha ne lu si ka taha mabani, ki kuli, ne lu boni kuli mu katazwa ahulu ki ku sa fumana masunso mazazi a, ki ha lu likile ku y'o mi bulaela litapi ze, kuli ni mina mu to zwa shombo mwa hanu!'

Ticele h'a s'a utwile manzwi a Kaunjami, a kenwa ki

liseho, mi a bulela ka lumenyo a nz'a latelanga meto kwa litapi ze ba mu tiselize. A li, 'Bana, mina ha mu sa konahala! Mwa ziba kuli mu lobile mulao wa sikolo wa bubeli o li, 'HA KUNA MWA-N'A SIKOLO YA ITULELA KWA HAE A SI KA FIWA SIBA-KA?'

Kamucaka h'a utwa cwalo a ikalabela mi a li, 'Bo muluti, na ha ni si ka tula mulao wa sikolo, kakuli kambe ni fosize, kambe ni matile.

Cwale ticele h'a utwa buikalabelo bwa Kamucaka, a ba buza ka buhali a li, 'Ku bonahala kuli mu ikutwa ahulu ku ba ni tata?'

Kaunjami a alaba a li, 'Bo muluti, mwa buza? Mu kanda-uka mwa likalabo feela.' Cwale Kaunjami h'a s'a alabile ticele ka mukwa o cwalo, Kamucaka a lika ku tiisa ticele wa hae pilu, mi a bulela a li, 'Bo muluti, mina, ki mina mu na ni tata, kakuli fa sifuba sa mina, ku tezi ahulu mahaha a mañata inge fo ku lulezi limuka.' Kaunjami a taleleza ni yena a li, 'Bati meto a bo muluti ki a mafubelu inge a mukombwe! Ni sepa kuli ku ba apeela kuhu, ha ba ci nama ya yona, kono ba tabela ku ca toho ni sikukunungu ni malewelewe.'

Ticele ha utwa za n'a bulela Kaunjami ni Kamucaka, a nyema ahulu, mi a ba fa koto ya ku pumbula likota zazi leo. Hape ticele a ba bulelela ka ku tala a li, 'Ha mu ta kutela ku nyefula maticele ba mina, mu ka ipumana inze mu zwile kwa sikolo, mi mu ka be mu inyazize.' Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba utwile likelezo za ticele wa bona, ba lika ku ikuteka, mi mane ba kena hande sikolo ku fitela kwa mafelelezo a sitopa sa bona, sa Grade 4, Ha ne ku taluselizwe, kwa fumanaha kuli hape n'e li bona be ne ba bile ba pili, mi n: ba tabile ahulu mwa pumulo ya bona, ha ba itukiseza ku yo kwalula sikolo se sinca silimo se si tatama

KAUHANYO YA 9

Nako ya ku kena sikolo ha i se i fitile, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa sikolo ka tabo, inze ba lwezi libyana za bona. Kaunjami n'a sa siangi mulamu ni silepe sa hae. Kamucaka yena n'a sa libali kuwani ya hae ye n'e sa zwangi kwa toho. Musipili wa bona wa banga lizazi kaufela, mi ha busa kiona ba yo fita.

Ha ba nze ba li mwa nzila cwalo, Kaunjami a taluseza mulikan'a hae a li, 'Muna, kafa ko lu ya lu y'o itusa, kakuli ha kuna ba ba ka yo lu hauhelanga.' Cwale Kamucaka a alaba mulikan'a hae a li, 'Ha! U li lu yela ku yo bapala! Lu si sabi! Ni luna lu sa yo punya fela fa sikolo, se ba ziba kuli bashimani ba ki bo Likangate; bo lipalile. Ko lu zwa ki kwa hule lu kandauka mwa milomo ya maticele.'

Cwale Kaunjami ni Kamucaka ba likita musipili wa bona, mane ba be ba lobalela fa hali. Ha busa, ba swelapili ku zamaya. Ha ba se ba fitile kwa tuko ni sikolo. ba lula mwa kota ku ishumusa ni ku buha miyaho ya sikolo sa bona. N'e li miyaho ye minde ahulu. Hape n'e li miyaho ya ba-Roma; ili mwa sikiliti sa Kalabo. Ha ba nze ba lulile cwalo mwa kota ni ku buha miyaho ya sikolo sa bona Kamucaka a bulelela mulikan'a hae a li, 'Muna, haiba makuka ba luna ba ka lu halifelanga, foo, konji ku yo ni swalela kwa Mawala.' Kaunjami h'a utwa cwalo, a taleleza a li, 'U ikataza fela! Kuka h'a luwi mutu. Ya na ni mata ki ticele, mi ni haiba yena ticele haiba aikezeza, lwa mu pahama.'

Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba felize ku ishumusa ni ku bulela ze ne ba bulela, ba yelela kwa sikolo, mi ba liba kwa mandu e ne ba kakanya kuli kiona mandu e ba ka lobalanga ku ona. Ha ba se bafitile kwa mandu ao, ba lulela mwa kota y i mukusi, ye n'e yemi kwa tuko ni ndu ya ku lobala. Teñi ba fumana kuli buñata bwa bana ba sikolo ne ba fitile. Ba itumelisa ka tabo. Zazi leo, Kaunjami ni Kamucaka ba ikola ku tubeta basizana kwa malama ni kwa milomo ka mamenyo a n'a bata ku ba opisa mwa litoho.

Cwale ha ba nze ba itumelisanga cwalo, kwa taha ticele yo

mukuswani, wa meto a matuna, wa mahaha; ya n'a to kwalula *Grade 5*, mi a to lumelisa bana ba sikolo ka tabo kakuli n'a tabezi ahulu ku bona bana ba sikolo ha ba to bula *Grade 5*. Cwale ticele h'a sa felize ku lumelisa bana ba sikolo, a ba zibisa kuli uka liza pyololo ya kuli ba yo ca lico kwa kicini, mi a kuta kwa ndu ya hae. Kaunjami h'a s'a boni kuli ticele u kutile kwandu ya hae, a bulela mwa hal'a bana ba sikolo ka ku tiisa a li, 'Bati ticele yani u bonahala ahulu ku ba ni muluta inge kafolofolo kani ka meto a zwezi fande, ka ka bizwa ngili!' Kamucaka a taleleza ni yena a li, 'Ha mu boni kuli meto a hae ki a matuna ahulu inge ya n'a cupukile mwa kambandula ka Maputukisi.' Cwale bana ba sikolo ha ba utwa mashendo a Kaunjami ni Kamucaka, ba seha ahulu ni ku sepisa kuli mwendi ba ta kuyula kwa milao ya sikolo.

Cwale ha ba nze ba ambolisana cwalo, ba utwa pyololo ye n'e lila kwa kicini, ya ku ba biza kuli ba yo ca, ni ku y'o ba abakela fa litafule. Ha ba se ba li mwa ndu ya licelo, ba abelwa fa litafule, mi ba kala ku ca. Ha ba nze ba ca cwalo, ticele a zamaya-zamaya mwa hal'a bana ba sikolo, mi h'a to fita kone ba cela bo Kaunjami ni Kamucaka, a kala ku supisa Kaunjami mulamu wa n'a sweli mwa lizoho, mi a mu buza a li, 'Ndate, ki mina bo mañi?' Kaunjami a alaba ticele a li, 'Kina K. K. mutu yo munde; naleli ye benya.' Ticele h'a utwa kalabo ya Kaunjami a mu sikulula a li, 'Feleleza mabizo a hao! K. K. i yemela ze ñata. Ni haiba kañoti ka yemela K.' Cwale Kaunjami h'a s'a utwile za n'a bulela ticele, a ipulela a li, 'Ki na Kenneth Kenneth Kaunjami sha.'

Kamucaka ni yena n'a itukiselize ku alaba kalabo ye swana ni ya Kaunjami, kono h'a n'a utwa ticele a sikulula Kaunjami, kapili a cinca muhupulo, mi ticele ha to buza Kamucaka, a mu alaba a li, 'Ki na Kennedy Kamucaka sha.' Cwale, ticele a lemuha kuli bashimani ba, ba kataza ahulu, mi a ba buza a li

'Bana! Mu bonahala ahulu ku ba ni lishea bati!'

Ha ba se ba felize ku ca, ba iswa mwa litopa za bona ni ku yo ba abela libuka ni liñoliso, mi ba kena hande sikolo, mane ku fitela ba keni likweli ze ne, inze ba zwelapili mwa lituto za bona.

Ne li sikolo se sinca, mi bana ba sikolo ne ba fumana ahulu lico ka bunyinyani.

Ka zazi le liñwi ha ba nze ba ca cwalo, Kaunjami a buza ticele wa hae Liweyula a li, 'Kanti ku taha cwañi kuli mutu ni mutu a cange situnula silisiñwi fela, mi kwa mahae, lwa yabulanga nama ye ñata?' Ticele a alaba Kaunjami a li, 'Wo ki mulao wa sikolo, ni kuli nama ha i si ka fita kale ka buñata.' Kamucaka ni yena a buza ticele a li, 'Bo Muluti, ku bonahala kuli basizana ba ba lu keubelanga ha lu canga, mi ha ni zibi kuli kiñi.' Ticele h'a utwa pulelo ya Kamucaka ye nde, a bulela a li, 'Yaa! Leo ki libaka le linde. Mu ba twaeze ku canga ni mina.'

Cwale bana ba sikolo ha ba se ba felize ku ca, ba kutela mwa lituto za bona. Zibo ya Kaunjami ni Kamucaka ya ekezeha, mi a kuna be ne ba ba fita mwa sitopa sa bona.

Ha ba nze ba kena sikolo cwalo, Kaunjami ni Kamucaka ba kala ku lemuha kuli makuka ne ba sa sokangi hande lico za bona, mi Kaunjami a zibisa 'Monita' Mazambani a li, 'Ku bonahala kuli makuka ba ñwatanga bupi ni shuka ya luna ku matisezanga kwa basali ba bona, kakuli mazazi a lwa lapa luli, mi zazi ni ta fumana kuka a nz'a ñwata bupi bwa luna, ni ta mu opa ka mulamu waka o bizwa "Samawawa." 'Kaunjami ni Mazambani ha ba nze ba ambola cwalo, ba utwa pyololo ye n'e ba bizeza kwa ku ca. Ba matela kwa teñi. Ya n'a li kwa pata n'e li Kaunjami, mi h'a yo fita mwa kicini, a kasha kuka Siwembengele, mane kuka yo ki ya yo hata mwa singongolo mo ne ku latelwangwa mahoho. Kaunjami h'a s'a boni kuli kuka u iz'o tomelela mwa singongolo, a pamula jaki ya nama, mi a matiseza kwa tafule ya n'a celanga. H'a nz'a ca cwalo, Mazambani a to mu swala kwa zebe ni ku mu yemisa, mi a mu buza a li, 'Kaunjami kanti jaki ye ki yañi?' Kaunjami a si ka alaba kale puzo ya Mazambani, a ipuzisa a li 'Kanti ki mañi mutu yo ya ni sweli kwa zebe wa maheta a matelele inge sibanga?'

Cwale Mazambani h'a utwa lishendo la Kaunjami, a ekeza ku nyapa zebe ya Kaunjami ka tata. Mazambani a buza Kaunjami hape a li, 'Ni li jaki ye, ki yañi?' Kaunjami a alaba a li,

'Cwale wena u li ne i ka ba yañi? Kanti ki ya nama na ca.' Bana ba sikolo ha ba bona ñumbili, ba yema maefe-efe. Cwale Kamucaka a ipea kuwani kwa toho, mi a bina a nza swalelezi sisapo tuna ni siñomoto sa buhobe mwa lizoho, mi a huwa a li, 'Makuka ba lu falaza! Makuka ba lu falaza! Makuka ba lu kena mwa limba!' Cwale Mazambani a lika ku kuzisa lilata, ni ku laela bana ba sikolo kuli ba fitese lipilaelo za bona ku ticele.

KAUHANYO YA 10

Ha kuse ku fitile mazazinyana, bana ba sikolo ba kala ku kena mwa butata bwa ku sa ca hande. Bana ba sikolo ba zibisa Mazambani kuli a y'o biza ticele kwa ndu ya hae, a to talima taba ya bona. Zazi leo, ticele ni mukuka ni bana ba sikolo, ba kubukana kwa kicini. Cwale ticele a kala ku bulelela bana ba sikolo a li, 'Yena ya na ni pilaelo kaufela a yemise lizoho, mi a bulele; cwale na ki hona ni ka alaba lipilaelo za mina kwa mafelelezo, ha se mu felize ku buza lipuzo.'

Cwale ticele h'a s'a felize ku ba bulelela cwalo, Kaunjami ka ku sa sinyana nako, a yema a si ka supiwa, mi a bulela a li, Pilaelo ya ka na K.K. ki kuli mazazi a ha ni kuli hande. Mane se ni li sitimbi bakeñi sa ku nahana kuli ni ta kula cwañi! Kamucaka ni yena a bulela a li, 'Ni tisa pilaelo ya ka kwa neku la makuka ba, bo Siwembengele ni bo Lyandungumuna, ba linzwi le li maswe inge balizi ba pala; kuli makuka be ni bulezi ba, ba ukulanga mulo wa fa halimu, ku siya fela mulo o swana inge *paraffin*. Hape palica ye lu canga, ha i utwahalangi shuka, mi mwendi ba uzwanga shuka ku y'o ezanga likoki ni lipesu.'

Cwale ticele h'a utwa manzwi a Kamucaka a kushenda makuka, a eleza bana ba sikolo kuli ba sike ba itusisa manzwi a maswe ku ba bahulu. Kaunjami h'a utwa kelezo ya ticele, a bulela a li, 'Ha! Bo muluti! Mashendo ki a sili, mi ku swanisisa mutu, hape ki ku sili. Ku shenda mutu ku swana sina ha ni ka bulela kuli toho ya mina inge sikempani.' Kamucaka, ku ku fita a buze za mizeko ya bona, a buza ticele a li, 'Bo muluti, kanti haiba tou ni mota li hohana, ki sifi se si ka hoha se siñwi?' Kaunjami a alaba mulikan'a hae a li, 'Puzo ya hao i zamaya ni kalabo ya yona. Se si ka hoha se siñwi ki sifi. (Nyunywani ye sela busihu).'

Bana ba sikolo kaufela ne ba saba ku buza, mi ne ba sepile ahulu bo Kaunjami ni Kamucaka kuli ki bona ba ba ta kenisa butata kaufela, mi ba bañwi ne ba saba kuli ha ba ka buza, ticele u ka ba zwisa kwa sikolo.

Cwale Ne kuna ni 'Monita' wa bubeli ya n'a bizwa Kabaci, mi ni yena a buza a li' 'Kanti kiñi basizana ha ba sa fezangi mahobe fa mikeke ya bona?' Cwale Kaunjami, ka ku sa sinya nako, a alaba Kabaci a li, 'Basizana ba swabelanga ahulu bashimani ha ba canga ni bona, ni kuli linyazi za bona li sike za lemuka kuli ba ca ahulu, mi wa teñi h'a ca a nosi, h'a bonwi kwa milomo inge ñuba-ñuba.' Cwale mwana sikolo ya bizwa Mukosho a buza ni yena a li, 'Kanti bo muluti mu lekanga kai litapi ze za mala a mansu inge kwai ya nyoka; za masapo a mañata inge limapo; ze li ku li bea fa mukeke li li wocoooo?' Kaunjami a buza ye ñwi pilaelo mi a li Bo 'Muluti! pili ni si ka bulela pilaelo ya ka, ni kala ku tisa buitumelo bwa ka kwa manawa e mu lu fa, mi ni li, mu lu fa manawa ka buñata, mane mbesi manawa, kambe ni omile kale ñumba. Mane manawa a teñi h'a inzi fa mukeke mutu a si ka ina kale fa tafule ya hae, u bona fela kuli inge fo ku lulezi limuka. Mane ka nako ye lu ziba kuli kacenu ki manawa, lu bulelanga fela kuli lu yo lafa limuka. Cwale ni tisa pilaelo ya ka kwa buhobe bo lu ca kuli makuka ba sokanga buhobe bwa kanganga, bo bu li ku bu miza konji ku yendamena fa limota, mi ha bu y'o wela mwa mba, esi ku tulela pili mwa halimu.'

Bana ba sikolo babañwi ne ba sa tabeli ahulu manawa, mi ba nyaza Kaunjami ba li, 'Wena u mucu wa manawa! Luna ba bañwi manawa a lu kulisanga maswe mwa limba.' Kamucaka a tisa pilaelo ye ñwi, mi a li, 'Haili za manawa, ni li ha ni yo nwa bukalya makunde. Cwale ni tisa pilaelo ya ka kwa nama ye lu canga, mi nili kanti kiñi nama ye lu canga ha isa buzwiswangi? Bati nama ya teni ha u kala ku i nyuntula, haisi pili ku kala ku sikatela yo muñwi, bo kaufela ki tata!' Kaunjami h'a si ka sinya nako, mi a kutela ku buza puzo ye ñwi a li, 'Bo muluti, kanti kiñi ha mu lumelezi makuka ku apalanga lihobolosi ze ze na ni mapokoto a matuna? Ha mu zibi kuli ba patanga mwa teñi shuka?' Mukosho a kutela ku buza puzo ye ñwi a li, 'Bo muluti, kanti mu lekanga kai bupi bo bwa Indeco, bo bu baba ahulu inge nambunga? Luna lu bata bupi bwa No. 1 Shapiro, i siñi nambu-nga.'

Cwale ticele h'a s'a utwile lipilaelo za bana ba sikolo, a ba bulelela kuli u ta ba ekeleza. Hape a ba zibisa kuli sunda ye tatama ku taha Muroma ya bizwa Father Gordon ya to potela sikolo, ni ku to utwa butata kaufela bwa lico za bana ba sikolo. Ticele a ekeza ku bulela kuli mwan'a sikolo ni mwan'a sikolo y'a na ni pilaelo, a to bulela ka sikuwa kakuli Father yo h'a zibi ku bulela hande Silozi.

Cwale ticele h'a s'a felice ku zibisa bana ba sikolo ka za ku ekelezwa lico ni ku taha kwa Father Gordon a bulelela bana ba sikolo kuli ba kene mwa ndu ya licelo ba yo ca lico. Cwale ha ba nze ba kena mwa ndu cwalo, Kaunjami a libelela fela fa mukeke wa hae, mi h'a y'o latela meto fa mukeke wa hae wa buhobe, a bona kuli buhobe bwa hae n'e li bo bunyinyani ahulu. A matela ku yo swala ticele fa lizoho, mi a bulela a li, 'Bo muluti, mwa bona makuka ba ni bezi kahobe ka ka sina tuso ni nama ye swana inge kwa ngo ya mutose! Mi se si ba sulisize kahobe ka kanyinyani ki ku ziba kuli n'e li na y'a n'a buza ahulu lipuzo ze ne ba sa tabeli. Sina kuka yo Lyandungumuna wa mangombwe inge cekesi, u ni yemi kasuma tondo.'

Cwale zeo ha li se li felile, Kaunjami a itukiseza lipuzo za n'a lelile ku to buza Father Gordon, mi h'a n'a ambolanga cwalo, n'a yemi ni mwan'a sikolo ya bizwa Wamundila. Kaunjami h'a nz'a ambola cwalo, a bona lipazo ze n'e pazizwe Wamundila kwa mitahali ni mwa linumbu ni fa ngele, mane ni fa mazoho. Lipazo zeo n'e li za butuku bwa n'a kulanga a sa li kwa hae.

Kaunjami h'a boni lipazo zeo, a biza Kamucaka, mi a li, 'Muna, u mate u to bona lipazo za tata ya ku ca! Cwale Kamucaka h'a fita ku Kaunjami, Kaunjami a li, 'Lipazo ze u bona mwa linumbu, ki za ku tomelisa h'a matela buhobe kuli a sike a wa. Hailba za fa mazoho, li sileleza kuli h'a ñwata buhobe, bungululwa bu sike bwa wela fa fasi. Cwale haili lipazo ze mwa ngele, li sileleza kuli h'a miza, a sike a palelwa ku miza ka pili. Za kwa mitahali, li bonisa kuli a kuna sisapo sa palelwa ku tafuna.' Wamundila h'a utwa zan'a bulela Kaunjami, a nyema ahulu, mi a ikela kwa ndu ka buhali. Cwale ha ku se ku fitile mazazi a

mañata-nyana, bana ba sikolo ba kenisa sikolo ba bona, ili ku itukiseza mupoti wa likolo yena Father Gordon.

Cwale ticele h'a s'a fitile ku zizisa bana ba sikolo ka za lipilaelo za bana ba sikolo ze n'e tokwa ku fitiswa ku yena. Father Gordon ni ticele ha ba se ba felize ku bona za sikolo, ba kubukanya bana ba sikolo kuli ba kopanele kwa kicini. Ha ba se ba kopani kaufel'a bona, Father ni ticele ba yema fa pil'a bana ba sikolo. Buñata bwa bana ba sikolo ne ba sabile ahulu ni ku komoka ha ba bona mukuwa yo musweu fa pil'a bona, kakuli ba bañwi n'e li lona lizazi la pili ba kala ku bona mutu yo musweu.

Ne li nako ya kakusasana ha ne ba kopani ni Father Gordon. Fa sikolo ha ku shweleli, mi ni ha ne ba bonahala sabo cwalo, ba bañwi bana ba sikolo ne ba na ni bundume, mi ne ba sa hupuli kuli mukuwa kiñi ku bona.

Ticele wa bona a kala ku bulelela bana ba sikolo a li, 'Yena ya na ni pilaelo ya hae, a bulele ni bo Father ka sikuwa, mi mu sike mwa saba ha mu ka bulelela sikuwa ka mafosisa. Ni sepa kuli ba bañwi ba ku mina ba kona ku bulelela sikuwa ka ku njanganjanga.'

Cwale Kaunjami, ka ku sa isela mez, a tisa pilaelo ya hae, mi a kala ku bulelela ka sikuwa a li, 'Bo Father . . . 1 . . Mr. Father! Why don't we have-likubo ze nca? Bati we do carry ours instead-kuli lu fiwe the government-likubo? Cwale Father Gordon h'a utwa likubo a buza Kaunjami a li, 'What's likubo? Kaunjami a alaba Father a li, 'Likubo means what we put on when we sleep at night.' Cwale Father a utwisisa sa n'a bulelela Kaunjami, mi a alaba

KAUHANYO YA 11

Bana ba sikolo ne ba li mwa nyakalalo ya ku amuhela mupoti wa mukuwa fa sikolo sa bona sunda yeo. Llizazi la ku amuhela mupoti wa likolo ha li se li fitile, Father Gordon a taha mwa mota ya hae. Father Gordon n'a ina fa Sihole Mission, mi n'a cisanga Missa mwa likolo ze inzi mwa matakanyani.

Cwale Father Gordon h'a s'a fitile fa sikolo, a zamaya-zamaya mwa hal'a sikolo, ili ku tatuba mandu ni zeñwi ze sinyehile ze n'e swanelwa ku lukiswa. Zeo ha ne li ezahala, David Liweula, yena ticele wa sikolo seo, n'a nz'a zamaya-zamaya ni Father Gordon a mu taluseza ka za lipilaelo za bana ba sikolo ze n'e tokwa ku fitiswa ku yena. Father Gordon ni ticele ha ba se ba felize ku bona za sikolo, ba kubukanya bana ba sikolo kuli ba kopanele kwa kicini. Ha ba se ba kopani kaufel'a bona, Father ni ticele ba yema fa pil'a bana ba sikolo. Buñata bwa bana ba sikolo ne ba sabile ahulu ni ku komoka ha ba bona mukuwa yo musweu fa pil'a bona, kakuli ba bañwi n'e li lona lizazi la pili ba kala ku bona mutu yo musweu.

Ne li nako ya kakusasana ha ne ba kopani ni Father Gordon. Fa sikolo ha ku shweleli, mi ni ha ne ba bonahala sabo cwalo, ba bañwi bana ba sikolo ne ba na ni bundume, mi ne ba sa hupuli kuli mukuwa kiñi ku bona.

Ticele wa bona a kala ku bulelela bana ba sikolo a li, 'Yena ya na ni pilaelo ya hae, a bulele ni bo Father ka sikuwa, mi mu sike mwa saba ha mu ka bulelela sikuwa ka mafosisa. Ni sepa kuli ba bañwi ba ku mina ba kona ku bulelela sikuwa ka ku njanganjanga.'

Cwale Kaunjami, ka ku sa isela mez, a tisa pilaelo ya hae, mi a kala ku bulelela ka sikuwa a li, 'Bo Father . . . 1 . . Mr. Father! Why don't we have-likubo ze nca? Bati we do carry ours instead-kuli lu fiwe the government-likubo? Cwale Father Gordon h'a utwa likubo a buza Kaunjami a li, 'What's likubo? Kaunjami a alaba Father a li, 'Likubo means what we put on when we sleep at night.' Cwale Father a utwisisa sa n'a bulelela Kaunjami, mi a alaba

a li, 'Oh! You mean blankets?' Cwale Kaunjami kapili a lemuha kuli kanti kubo ka sikuwa ki blanket mi a alaba Father a li, 'Ehee! Blankets.' Cwale Father h'a s'a utwile pilaelo ya Kaunjami, a taluseza bana ba sikolo kuli likubo n'a zamaya ni zona mwa mota. Bana ba sikolo ha ba utwa kuli likubo za bona li tile, ba taba ahulu.

Ka ku sa sinya nako, Kamucaka ni yena a buza a li, 'Eee! Em . . . weyee . . . weyee . . . Father! Our bupi is ku baba very much, mane when we eat them-ii . . . sorry! When we eat it, we feel pain in our stomachs and we make—acu—acu all the night, and some of us could run to the latrines.' Father a alaba Kamucaka kakuli n'a utwile sa n'a bulela, mi a li! 'I know that your bags of mealie-meal are not good.' Cwale Kamucaka a lemuha kuli bupi ka sikuwa bu bizwa mealie-meal mi a huwa fela mushalandanda a li, 'Yaa! I mean mealie-meal!' Father a ba bulelela kuli n'a zamaya ni bupi mwa mota.

Kaunjami a buza hape a li, 'You know, Father, we do not eat enough food, mane sina na who is speaking here, I am now sitimbi, because of thinking kuli ni ta kula cwani.' Cwale Father n'a utwile fela pulelo ya pili ye li 'we do not eat enough food,' mi a lemuha kuli Kaunjami n'a bulela za ku sa kulanga lico. Cwale Father a bulelela bana ba sikolo kuli tizise masaka a bupi bo bunde, a n'a li mwa mota. Bana ba sikolo ba taba ahulu ha ba utwa kuli ba tiselizwe masaka a bupi bwa No. 1 bwa Shapiro.

Ba zwelapili ku buza, mi Kamucaka a buza puzo ye űwi a li, 'Father, Why don't we have zani ze lu kushulisanga ni ti?' Cwale Father n'a si ka utwisisa puzo ya Kamucaka, kono n'a lemuhile fela Kamucaka h'a n'a putile űindi kwa lizoho la hae la silyo ni ku isa lizoho la hae lanzohoto kwa mulomo; ili ku likanyisa inge mutu ya sweli sikono ni komoki ya tii, mi Father a hupula a li, 'Oh! you mean tea and bread?' Cwale Kamucaka kapili a hupula kuli kanti n'a swanela ku bulela bread.

Zazi leo, bana ba sikolo ne ba kuzize ahulu inge be ne ba nwezi mufumbo o mutelele mwa mezi, bo kaufela ki ku tokwa za ku bulela. Luli Kaunjami ni Kamucaka ne ba yemela sikolo.

Miteűi yeo, 'Mamonita' kaufela ne ba sina tuso, mi ne ba mbwetukile mbwetuuu, mane ni haiba nzi ne ita kona ku kena mwa mulomo ni ku zwela mwa lingo, ba sa nyanganyi, bo kaufela ki ku kutumana. Ku sa bulelwi bana ba basizana. Bona he ni haiba ku ho ola ne ba jalelwa.

Cwale Father a lumeleza bana ba sikolo ku mu buza lipuzo ze peli fela kuli a kwale mukopano, kakuli n'a zwa kwa hule, mi n'a lelile ku kuta lona lizazi leo. A bulelela Kaunjami ni Kamucaka kuli ba itulele, kakuli ba buzize ahulu lipuzo ze űata, mi a fa sibaka sa ku bulela ku ba baűwi. Kwa kuza kuli tuuu, mi ha kuna ya n'a likile ku yemiseza lizoho mwa halimu. mane ni haiba ya n'a utwa ku baba kwa toho n'a sa koni ku iűwaya

Cwale Father h'a s'a boni kuli ha kuna ya yemiseza lizoho a fa Kaunjami ni Kamucaka sibaka sa ku buza lipuzo ze peli za mafelelezo. Kaunjami ka ku sa sinya nako a yema mi a bulela a li, 'Father why don't we have soaps every week? Cwale Father n'a utwile hande puzo ya Kaunjami, kona a mu sikulula mi a li, 'Do not say soaps! The word "soap" has no plural.' Cwale Kaunjami h'a utwa kuli 'soaps', ha ku beiwangi s, a hana, h'a hupula zazi le liűwi bo ticele ba hae ha ba kile ba mu bulelela ha ba li mwa sikolo kuli manzwi a sikuwa, a talusa lika ze űata, a beiwanga S, mi a bulelela Father a li, 'No Father, you are wrong! It should be S at the word Soap, because soaps are many but not one.' Father h'a utwa kuli Kaunjami n'a sa utwisisi, a bulelela bo ticele ba hae kuli ba mu taluseze hande. Kaunjami ni h'a n'a sa utwisisi hande, a ina fa fasi, mi a hupula kuli kanti ki niti.

Cwale Kamucaka a buza puzo ya mafelelezo, mi a li. 'Father, I wonder na swaba! Why don't we have ngongo yaku taluna and yams?' Cwale Father h'a s'a utwile puzo ya Kamucaka ya mafelelezo, a bulelela bana ba sikolo kuli lipuzo za bona li ka lukiswa kaufel'a zona, mi a itumela ahulu kwa lipuzo za Kaunjami ni Kamucaka ni ku ba sepisa kuli luli ba ta ba bashimani ba ba ka ipilisa. Cwale Father Gordon h'a s'a felice ku bulela, a laeza

ticele ni bana ba sikolo ka tabo, mi a funduka ku kutela kwa Sihole Mission. Na ba siezi bupi ni likubo ni zeñwi ze ne ba tokwa.

Father h'a s'a ile, ticele a lumba Kaunjami ni Kamucaka kuli ba ezize musebezi o munde, mi ba likile ku njanga-njanga sikuwa ka mo ba konezi kaufela. Ku zwa zazi leo bana ba sikolo ba ca lico zende ni ku fumana lika ze ñata ze ne ba tokwa, mane ku fitela ba pumula pumulo ye tuna.

KAUHANYO YA 12

Sikolo ha se si pumuzi, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa hae ka tabo ye tuna, kakuli ha ne ku taluselizwe linepo za bana ba sikolo, kwa fumaneha kuli n'e li bona be ne ba bile ba pili.

Kaunjami ni Kamucaka ha ba nze ba li mwa nzila ya ku liba kwa hae, ba ikola liseho ha ba hupula sikuwa se ne ba kile ba bulela ni Father Gordon. Ha banze ba ambola cwalo, ba kenelwa ki muhupulo wa kuli ba ta kona cwañi ku fumana mali a sikolo ha ba li mwa pumulo. Kaunjami a telwa ki muhupulo, mi a bulelela Kamucaka a li, 'Muna! Yela bupilo ki masunda! Haiba lu ka tiiseza muhupulo o ni hupuzi fa, lu ka fumana ahulu mali a mañata a ku ya ni ona ha lu ka yo kwalula Grade 6. Lu kate milyani ye miñata, ye cwale ka situndubwanga, mupondopondo, mushakashela, mutukumusi, muhamani ni ze ñwi ze ñata. Ha lu se lu felize ku eza cwalo, lu pume batu kuli lu liñaka ze kona ku laula ni ku alafa. Ku zwa foo, lu bate mihata ni ku ota mashamba.'

Kaunjami ni Kamucaka ba lumelana cwalo, mi ba kata milyani ya mifuta-futa ye ba sa zibi tuso ya yona. Ha ba se ba fitile kwa hae, ba lika ku bata lika ze ñata ze fumanehanga kwa liñaka za niti, mi ha ba nze ba itukisa cwalo, ba lumela mañusa mwa linaha kuli kuna ni liñaka ze kona ku laula ni ku alafa. Ha ku sika fita mazazi a mañata; mi ba bona batu be ne ba tile ku to ba biza kuli ba yo laula ni ku yo alafa. Ne li banna ba babeli be ne ba tile ku to ba biza, mi ha ba fita ku Kaunjami ni Kamucaka ba lumelana kuli ha ba na ku ya ko ba bizizwe, pili ba si ka fiwa K5. Banna bao, be ne ba tilo ba biza, ba zwisa K5 ya ku yemisa bo Kaunjami ni Kamucaka mwa hae. Banna bao ha ba se ba felize ku lifa K5, Kaunjami a ba bulelela kuli ba itangete, mi ba ta yo ba fumana. Cwale banna bao, ba kutela h'a bo bona inze ba libelezi liñaka.

Bashemi ba Kaunjami ni Kamucaka ne ba komokile feela ze n'e ezwa ki bana ba bona, kakuli ne ba ziba bupilo bwa bona kuli ki bwa masunda. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba

se ba boni kuli ba bizizwe, ba tiiseza ku bata libongo-bongo za buñaka. Kamucaka a uzwa sipau-pau sa bo kukw'a hae ni lukanda lo lu tuna-tuna lwa bo ndat'ahe, Kaunjami a uzwa muhata wa bo ndat'ahe ni sihwana se ne ba selanga mabisi. Cwale Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba lukiselizwe mufaho ki bashemi ba bona, ba, liba ko ne ba bizizwe inze ba lwezi libyana. Ne ba sina taba ni ku bata batu ba ku ba lwalela libyana za bona, kakuli ne ba saba kuli ba ta ba shungula.

Ha ba nze ba li mwa nzila cwalo, Kaunjami a bulelela mulikan'a hae a li, 'Muna! Wa ziba kuli musebezi wa luna wo, u tokwahala ku ba ni mashakambila, likañi, buhali, pilutata, tushambwe, bunangu, mafulofulo, mane ni zona linguli ka sibili.' Cwale ni yena Kamucaka a tisa maikuto a hae, mi a ii, 'Luli ki nti! Ha lu ka ndondobala, ba ta lu shungula. Hape yena mutu ya ka lu bata kaufela, lu lukela ku mu bulelela kuli a tise kuhu ye sweu ya nasikuku ni mikombwe ye milalu ye mifubelu; ki hona cwale lu ka nanuha. U ta bona kuli lu ta ikola likuhu ze ñata ahulu, mane lu ka nuna.' Cwale Kaunjami ni Kamucaka ba swala lieto la bona la ku liba kone ba bizizwe. Ne li kwa hulenyana, mi ne ba sa na ni ku zamaya musipili wa libima ze mashumi a mabeli.

Ha ba se ba fitile fa ñambamo ya munzi o ne ba bizelizwe, ba itama mashamba, ni ku itukisa ili ku bata tulyani-lyani. Ba mwa hae ne ba lemuhile kuli liñaka za bona li fitile. Manzibwana a lizazi leo, banana ne ba li mwa nyakalalo ya ku itukiseza ku to bona liñaka ha li to bina mwa munzi wa bona.

Ha ba nze ba li fa ñambamo cwalo, Kaunjami a taza sihwana sa n'a lwezi sa milyani ya mifuta-futa. Cwale Kamucaka aza sipau-pau sa n'a uzwise kwa hae sa milyani ni matali a mifuta-futa. Lizazi ha li se li likezi, kwa taha banna be ne ba tilo ba biza fa ñambamo, kuli cwale ba ba ise kwa hae ba yo kalisa ngoma. Kaunjami ni Kamucaka ba si ka nanuha kale fa ñambamo fo ne ba inzi, Kamucaka a bulelela be ne ba tilo ba biza fa ñambamo a li 'Tate mu tise pili kuhu ya nasikuku ye sweu ni mikombwe ye milalu, ye mifubelu; ki hona cwale lu ka yema

mo. 'Kaunjami ni yena, a taleza a li, 'Mane mu beye fa teñi ni 50 ngwee ya ku ikotolola halu ka yema mo.' Bañi ba munzi ha ba se ba utwile ze n'e bulelwa ki liñaka, ba ba tiseza likuhu ze ne ba tomile ni 50 ngwee.

Ha ba se ba yemi fa ñambamo, Kaunjami a nata muhata wa hae fa fasi. Cwale ha ba se ba li mwa hae, ba kala ku ungeka ngoma, mi ba si ka kala kale ku bina, Kaunjami ni Kamucaka ba potoloha munzi inze ba huwa ka sikuwa ba li, 'Work up! you mad ones, work up! Ha ba se ba keni mwa ngoma, balizi ba likitisa milupa. Kamucaka a zungiseza sipau-pau sa hae mwa halimu. A limba musindo mi a kuzisa balizi b milupa a li, 'Mwa hae mo kwa nunka bakeñi sa buloi buñata, mi ku na ni muloi ya feza batu; mane ni mu beile libizo la 'Lyabengame-sho'. Kamucaka h'a s'a bulezi cwalo, balizi ba andamisa milupa. Liñaka za bina ka tata, mane za bina ni saba-saba, kakuli ne ba sa sibi hande ku zengisa mashamba.

Cwale ha ba nze ba iponyongola ku bina cwalo, ba kuzisa balizi ni baopeli, mi Kaunjami a huwa a li, 'Ni shandule'. Kapili a ikalaba a li, 'Awa! Ni ta sinyu munzi!' N'a bulezi taba yeo ka libaka la ku sa ziba muloi. Cwale Kamucaka a nga pepa mwa sipau-pau, mi a isasa mwanana ya n'a kula mwa pata; ili yona koko ya kwa sikolo ye ne ba lwezi. Hape a nga tupilisi mi a tu nwise mwanana, kakuli n'a kula ahulu mwa toho.

Cwale ka nako ya malungasiku, mwanana a tuseha bakeñi sa tupilisi (Pills) to ne ba mu nwise. Cwale balizi ba shaba ngoma hape. Liñaka za opela sina cwana:

Woo—ito nga—i to nga baloi

ba i le

Ngoma ya Kamucaka itonga baloi

Woo—itonga—i tonga baloi

ba i le

Kaunjami ni Kamucaka ba funya ka tata inze ba zungise-lize muhata ni sipau-pau mwa halimu. Kamucaka a nga lukanda lwa n'a uzwise kwa hae, mi a lu natisa fa mulilo; ili ku tatalakana nisa mulilo ka bomu. Batu ha ba bona cwalo, ba kenelwa ki sabo

ye tuna, mane baloi be ne ba tile kwa ngoma ba ikalelwa ahulu kuli ba ka swalwa, mi mane ba matela kwa mahae a bona. Kaunjami h'a s'a boni kuli sicaba si kenelwa ki sabo, a ba hasaka mezi a cisa ni a bata ka maceceni a mutete.

Cwale ha banze ba njangana ku zima batu, kwa taha musali ya n'a bata ku itaula mi a li, 'Na ha ni fumanangi kutulo ye nde silimo ni silimo, mi ha ni zibi kuli kiñi.' Kamucaka h'a utwa pilaelo ya musali-muhulu, a talima mwa sipau-pau sa hae, mi a bulelela musali yo, a li, 'Ima! Ba mi shwela muna, kakuli mu kona ahulu ku lima. Cwale mu tise fela K3, mi ni ta mi lukiseza.' Cwale musali h'a utwa cwalo, a shokomona K3, mi a i fa liñaka. Cwale Kamucaka h'a s'a amuhezi K3, a huwa ka ku tiisa a li, 'Wena ya loya masimu a musali-muhulu yo, ha u ka kutela fa teñi u pazuhe fa hali.' Cwale Kamucaka h'a s'a konkezi masimu a musali yo. batu kaufela ba saba ahulu, mi mane, ni be ne ba loyanga masimu a musali yo, ba saba ku eza se siñwi, kakuli ne ba na ni sepo ye li ñaka ku konkela mutu wa shwa.

Cwale lizazi ha li se li pazuzi, babini ba ungula ngoma. Liñaka za potoloha munzi ngombemongo. Zeo ha li se li felile. Liñaka za ekelezwa mali ni likuhu ze ñata. Ha ba se ba felize ku laeza, ba liba kwa Chilele ku bo Mungomba. Teñi ba yo laula munna ya n'a cile litapi ze n'e si ka buzwa, hape munna yoo n'a kozwi bucwala. Cwale Ba munzi wa habo munna yoo, ba iseza liñaka K5 ni likuhu ze talu za linasikulu. Kaunjami h'a s'a boni mali ni likuhu, a nga muhata wa hae, mi a u natisa munna yoo mwa mba, mi a bulelela a li, 'Ki balimu ba bo kukw'a hae ba ba mu kataza.' Kamucaka a swala munna yoo mwa mba, mi a taza litapi ni bucwala. Batu ha ba bona cwalo. ba fa liñaka likuhu ze peli hape. Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba felize ku eza cwalo, ba ya kwa mahae a bona, mi ba lataka milyani ya bona ni ze ne ba itusisa kaufela, mi ba kuleka lico ni likuhu ze ne ba fiwangwa ha ne ba laula. Cwale ba liba kwa minzi ya bona, inze ba libelezi ku kutela kwa sikolo.

KAUHANYO YA 13

Ku na ni batu ba bañwi ba ba li teñi mwa hal'a kacenu, baba swana sina Kaunjami ni Kamucaka; ba batwi bupilo bwa bona bu zwile mubano kwa lika kaufela. Ba banwi ba yauluzwi ki minyaka ya lifasi, ili macwala ni ku tina ka ku iponahaza ni ku lata basali kapa banna.

Cwale nako ya sikolo ha i se i fitile, Kaunjami ni Kamucaka ba kutela kwa sikolo, ili ku yo kwalula *Grade 6* fa sikolo se ne ba kena *Grade 5* ñohola sa Mitwi. Ha ba nze ba sweli musipili wa bona cwalo, ba ikola makande ni liseho ha ba hupula ze ne ba eza ha ba li mwa pumulo ni likuhu ze ne ba yumbulwa. Kaunjami ni Kamucaka ba swala lieto a bona sina kamita, mane ba be ba yo fita kwa s kolo. Teñi ba yo fumana kuli ku tile t ce'e yo munca. mi ya n'a ba lutanga ñohola ha ne ba li mwa *Grade 5*, u cincinzwe. Kaunjami ni Kamucaka ba komoka ahulu ha ba bona kuli ticele wa bona yo munca u kolile ahulu, mi Kaunjami a bulelela bana ba sikolo ka za ticele a li, 'Yela mina! Mañonde a mwa pata ya ticele wa luna yo, inge siposo sa pula! Bati mane h'a buyela ni bucwafi bo ne bu li bukaufi ni yena ki bo bu nyanganya.' Kamucaka a taleleza a li 'Ha! Basu! Mati minwan ya hae inge ya sinkuyu! Ona masito a hae mane inge lisapyana la tou.'

Ha ba se ba felize ku seba ticele wa bona ba utwa pyololo ye n'e ba bizeza kwa ku ca. Cwale ha ba nze ba ca cwalo, ticele a kena mwa kicini mo ba ne ba cela bana ba sikolo. Kaunjami h'a bona ticele a zamaya-zamaya mwa hal'a bana ba sikolo, a buza ticele wa hae a li, 'Bo muluti, bo luli mu ta to lu kondisa mina ba ba bonahala kuli ha mu swanelwi ki liseho.' Cwale ticele a lemuha kuli ki bona bo Kaunjami ni Kamucaka be ne a ta'uselizwe ki ticele ya n'ali teni ñohola kuli ku na ni bashi-mani ba ba na ni mafulo-fulo, ni zibo. Ticele a lika ku ba sabisa, mi a alaba puzo ya n'a mu buzize Kaunjami a li, 'Yaa! ni kona ahulu ku bamala banana ba ba na ni mabubo.

Ticele a seha fela, mi a lika ku libelela kwa mazazi a kwa-

pili, ili ku tatuba moya wa Kaunjami ni Kamucaka. Cwale zeo ha li se li felile, bana ba sikolo ba kena sikolo inze ba iketile mane ku fitela fa hal'a silimo, ha ba tatubiwa talubo ye nyinyani. Cwale ha ba se ba taluselizwe, kwa fumaneha kuli Kaunjami ni Kamucaka n'e li bona ba pili. Ticele a lemuha kuli bashimani bao, luli n'e li batu ne ba na ni bunjambo kwa lika kaufela. Ne ba tisa kupuzo ye tuna ahulu ku ticele wa bona yo munca ya n'a bizwa Charles Kangulu. Cwale bana ba sikolo ha ba se ba pumuzi, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa hae kwa pumulo.

KAUHANYO YA 14

Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba felize pumulo ya bona, ba kutela kwa sikolo ku yo feleleza *Grade 6* ya bona. Ne s'e li mitangana ye n'e swanela ku nyala. Mulelo wa bona n'e li kuli ha ba ta feza *Grade 6* ya bona, ha ba na ku kutela kwa sikolo hape; kakuli ne ba tabela ahulu ku nyala.

Kaunjami ni Kamucaka ha ba se ba li kwa sikolo ba kena hande sikolo ka buikuteko. Cwale ka zazi le liñwi ha ba nze ba li mwa sikolo, ticele a bulelela bana ba sikolo kuli yena y'a na ni likande kapa liyumbo kapa litangu a yeme, mi a taluseze bana ba sikolo. Ka ku sa sinyo nako, Kamucaka a yema, mi a kala ku bulela a li, 'Haiba ha mu zibi se si tizise kuli siku si be ni mañana, n'e li cwana; ka zazi le liñwi siku ni longolo ne li pila hamoho mwa tas'a kota ya mutuya. Cwala ha ba nze ba bapalanga cwalo, siku a kala ku bona mulupa o n'o pahekilwe kwa halimw'a kota yeo ya mutuya. H'a s'a boni mulupa, a supeza longolo mulupa, mi a li, "Muna wa bona mulupa wa bo ndate!" Cwale longolo h'a s'a boni mulupa, a bulelela siku kuli n'e li mulupa wa bo ndat'ahe. Siku ha utwa cwalo, a hana, mi a li, "Ki mulupa wa bo ndate! Bona ni ku bonise mo ba kile ba u pahekela!" Cwale siku a pahama ka bubebe bo bu komokisa, mi bubebe bwa hae bwa mu tokwisa ku ba ni bupaki bwa niti. Cwale longolo h'a bona cwalo, a buza siku a li, "Ha! ki mañi y'o kile wa bona a pahamisa nto ye bukiti kwa halimu ka bubebe? Bona ni ku supeze mo ba kile ba pahamiseza mulupa bo ndate!" Cwale longolo ka bunya bwa hae, a pahama ka ku bonisa bupaki bwa hae, mi a lambelanga mitai ka bunya mane a be a yo swala mulupa wa bo ndat'a he. Cwale siku h'a bona cwalo a nyema sunda kaufela, mane a bululuha malama. Ni kacenu le, siku u sa nyemezi longolo.

Kamucaka h'a s'a felize ku bulela, ticele a itumela ahulu. Kaunjami a tisa likande la hae, mi a li, 'Likande le ni ta bulela fa, ki likande le li ka buciwa puzo. Cwale ni li, mina bana ba sikolo ni mina bo ticele, mu teeleeze hande likande le, kakuli

ha ni ka feza ku bulela, ni ka buza puzo. Cwale ki cwana: Mwa muleneñi o muñwi ne ku pila mulena ni mulibeleli wa hae. Ya n'a mu libelelanga nako ya busihu. Cwale ka zazi le lifwi mulena yoo, a taluseza mulibeleli wa hae kuli n'a na ni musipili wa ku ya kwa England ka fulai. Lona lizazi leo, mulena a itukiseza musipili wa hae kuli kamuso bo busa, a fufe ka fulai ku ya kwa England. Ka bumai, bona busihu boo, mulibeleli wa hae a lolela mulen'a hae za musipili wa hae kuli u wile mwa fulai.

Cwale ha busa, mulena h'a li a laeze mulibeleli wa hae kuli cwale a funduke, mulibeleli wa hae a bulelela mulen'a hae a li, 'Mun'aka, mu sike mwa ya kakuli busihu bwa kacenu ni lolile inze mu wile mwa fulai.' Mulena h'a utwa za n'a bulela mulibeleli wa hae, a nyema ahulu, mane a mu zwisa fa musebezi. Cwale puzo i zamaya sina cwana: Kanti ki sika mañi mulena sa n'a zwiselize mulibeleli wa hae fa musebezi?

Kaunjami h'a s'a felize ku bulela likande la hae ni ku buza puzo, a fa ticele ni bana ba sikolo sibaka sa ku bulela. Cwale mwan'a sikolo ya n'a bizwa Mukosho a itiisa ku alaba mi a li, 'Mulena s'a n'a zwiselize mulibeleli wa hae fa musebezi ki kuli mulibeleli n'a yawisize mulen'a hae musipili wa hae o munde.' Cwale Kaunjami a hana, mi a li, 'pwapwa sha.' 'Monita' Mazambani a itika ku alaba puzo yeo, mi a li, 'Libaka ki kuli mulibeleli yoo n'a zwafisize ahulu mulen'a hae, mi n'a swanela ku mu lolela tolo ye nde ya ku zamaya hande mwa fulai.' Kaunjami a hana hape a li, 'Pwapwa.'

Cwale ticele a yema, mi a bulela a li, 'Mulena s'a n'a zwiselize mulibeleli wa hae fa musebezi ki kuli mulibeleli yoo, n'a hanisize mulen'a hae ka sikimbini, kuli a sike a mu siya a nosi, mi n'a swanela ku ya ni yena ili kuli mulena h'a s'a utwile za ku wa kwa hae mwa fulai a bulelele mulibeleli wa hae kuli haiba ki ku shwa, ba shwele hamoho.' Ni foo, Kaunjami a hana a li, 'Pwapwa.' Cwale Kaunjami h'a s'a boni kuli sicaba si palezwi ku alaba puzo ya hae, a ba bulelela kalabo a li, 'Mulena sa n'a zwiselize mulibeleli wa hae fa musebezi ki kuli mulena n'a lemuhile kuli kanti mulibeleli wa hae ha kuna za n'a sebezanga nako

ya busihu kakuli n'a itobalelanga mane ku yanga fa buloko ni ku lola, mi ha ku na mulibeleli y'a lumelezwi ku lobala nako ya busihu. Cwale Mulena ha s'a boni cwalo, a zwisa mulibeleli wa hae fa musebezi kakuli n'a labolanga nako ya busihu.'

Kaunjami ha s'a bulezi cwalo, ticele ni bana ba sikolo ba lumela kuli luli ne li yona kalabo, mi ba komoka ahulu. Cwale zeo ha li se li felile, bana ba sikolo ba kena likwelinyana inze ba libelezi ku pumula. Sikolo ha se si pumuzi, Kaunjami ni Kamucaka ba ya kwa hae ku yelela, mi ba yo pila ni bashemi ba bona, mane ne ba nyezi basali, mi ba pila ni basali ba bona ku fitela kwa mafelelezo a bupilo bwa bona

Bupilo ki masunda.

LIBUKA ZENWI ZA SILOZI

Ze hatiszwe ki ba NECZAM, National Educational Company
of Zambia Limited

<i>Kayama—Simangulungwa</i>	by	<i>G. S. Mubiana</i>
<i>Bupilo Bwa Sepo</i>	by	<i>S. Akapelwa</i>
<i>Butali Bwa Balauli</i>	by	<i>B. B. Silumesii</i>
<i>Nakaywe U Shandauzwi Kĩni?</i>	by	<i>G. S. Mubiana</i>
<i>Lumenyo</i>	by	<i>M. Lisimba</i>
<i>Tukuluho Ya Luna</i>	by	<i>R. M. Mukuni</i>
<i>Fa Munanga Wa Lyambai</i>	by	<i>Oscar K. Sibetta</i>

